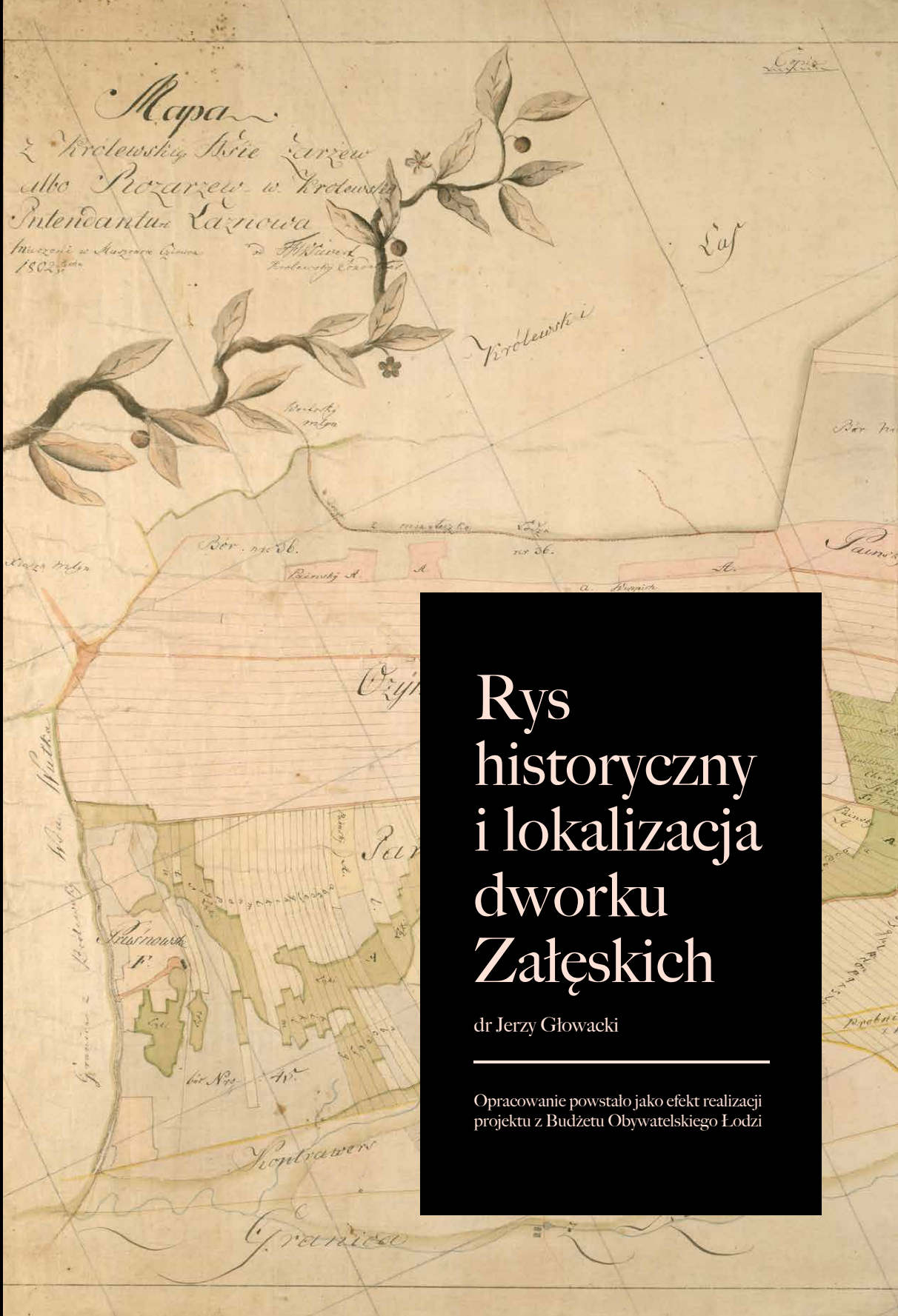

Rys historyczny i lokalizacja dworku Załęskich

dr Jerzy Głowacki

Opracowanie powstało jako efekt realizacji projektu z Budżetu Obywatelskiego Łodzi

Rys historyczny i lokalizacja dworku Załęskich

dr Jerzy Głowacki

Opracowanie powstało jako efekt realizacji projektu z Budżetu Obywatelskiego Łodzi

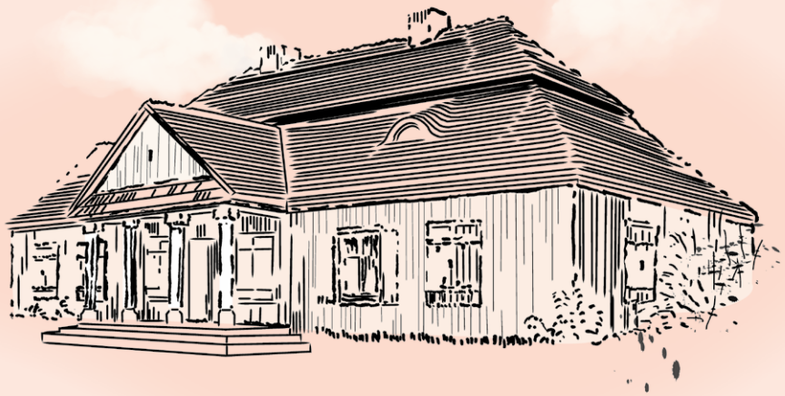

WSTĘP

OPRACOWANIE POWSTAŁO JAKO EFEKT REALIZACJI PROJEKTU Z BUDŻETU OBYWATELSKIEGO ŁODZI. JEGO CELEM JEST PRZEDSTAWIENIE ZEBRANYCH W KWERENDZIE ARCHIWALNEJ INFORMACJI O DWORKU ZAŁĘSKICH ZNAJDUJĄCYM SIĘ NIEGDYŚ NA TERENIE WSI ZARZEW - WCIELONEJ PÓŹNIEJ DO ŁODZI.

Projekt zakładał ustalenie przede wszystkim następujących faktów:
„1. Gdzie faktycznie znajdował się Dworek?
2. Kto w nim mieszkał?
3. W jakim czasie?
4. Kto go wybudował?
5. Jak mógł wyglądać?”

Obligował również do nałożenia na siebie odnalezionych map historycznych celem ustalenia topografii dawnej wsi Zarzew i umiejscowienia w niej zabudowań dworskich.

DWOREK ZARZEW

W toku kwerendy okazało się, że tytuł realizowanego projektu, a mianowicie „Dwór szlachecki Załęskiego – poszukiwanie zaginionego Zarzewa", zawierał mylną supozycję, jakoby budynek, o który chodzi, był rezydencją szlachecką, a wieś – własnością prywatną rodziny noszącej to nazwisko. W rzeczywistości Zarzew stanowił najpierw własność duchowną, następnie zaś – rządową. Wchodził początkowo w skład dóbr biskupa włocławskiego: był częścią dóbr wolborskich, niesułkowskich, zaś w późniejszym okresie stanowił wraz Łodzią, Widzewem i Wólką odrębną jednostkę – tzw. klucz łódzki[1]. Zachował się dokument lokacyjny wsi, dzięki któremu wiemy, że **wytyczono ją dopiero w 1584 r. jako Rozrażów lub Rozdrażów**[2]. Niektórzy autorzy korzystający z dokumentów o proweniencji kościelnej przechowywanych

1 A. Stebelski, *Łódź i klucz łódzki u schyłku Rzplitej,* „Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego", 1929-1930, s. 111-112; B. Baranowski, *Zmiany w sieci osadniczej na obszarze obecnej Łodzi od końca XVI w. do roku 1820,* Łódź 1974, s. 3-4.

2 S. Muznerowski, *Przyczynki do monografji Łodzi,* Łódź 1922, s. 80-82; M. Morawski, *Materjały do dziejów m. Łodzi w archiwum akt kapituły katedralnej włocławskiej,* „Rocznik Łódzki", t. 2, 1931, s. 35-36. W kopiariuszach występują także oboczności: Rozrażew i Rozdrażew. Zob.: *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dział II. Dokumenty w kopiariuszach,* t. 4, *Kopiariusz kan. P. Piotrkowskiego z 1551 roku,* oprac. S. Librowski, Włocławek 2000, s. 91; *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dział II. Dokumenty w kopiariuszach,* t. 8, *Kopiariusze gospodarcze z XVI-XVII wieku,* oprac. S. Librowski, Włocławek 2001, s. 42-43; *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dział II. Dokumenty w kopiariuszach,* t. 9, *Kopiariusz gospodarczy z przełomu XVI-XVII wieku,* oprac. S. Librowski, Włocławek 2001, s. 64-65.

we Włocławku sugerowali, że wymieniona w 1250 r. wieś Rozdrażowice (Rozdrazouice) jest tożsama z późniejszym Zarzewem[3]. Byłby on zatem wcześniej wzmiankowany niż sama Łódź. Przypuszczenie to oparli wyłącznie na słabej przesłance brzmienia nazwy, podczas gdy treść dokumentu, na który się powołują, nie pozwala nawet na przybliżone określenie położenia wsi, nie mówiąc już o tym, że przez trzy kolejne stulecia źródła dotyczące okolic Łodzi o tychże Rozdrażowicach milczą, podczas gdy wymienia się w nich pozostałe miejscowości wchodzące niewątpliwie w skład późniejszego klucza łódzkiego. Wieś o nazwie Rozdrażowice lub podobnej przede wszystkim nie występuje w lustracjach odpowiednich dóbr biskupich przed datą lokacji Rozrażowa/Rozdrażowa[4]. Z ustalenia zaś czasu lokacji i jej charakteru jako lokacji na surowym korzeniu, płynie dla naszych badań istotny wniosek: według wszelkiego prawdopodobieństwa **pierwsze zabudowania na interesującym nas terenie powstały nie wcześniej niż w 1584 r.**

Jak zostało powiedziane, **Zarzew[5] był własnością biskupa włocławskiego,** nie był jednak ani ośrodkiem zarządu dóbr, ani miejscem kultu – granice administracji kościelnej nie pokrywały się tu zresztą z podziałami własnościowymi, bowiem Zarzew wchodził do XVIII w. wraz z parafią łódzką w granice archidiecezji gnieźnieńskiej. Nic nie predestynowało wsi do tego, by na jej obszarze istniała rezydencja biskupia. **Budynek dworu, o którym piszę, nie był ani nią, ani – jak zaznaczyłem – typowym dworem szlacheckim. Najbardziej pasuje do niego skromne miano „sołtysówki".**

Chociaż wieś lokowana została na prawie polskim, zasadźcą i reprezentantem władzy feudalnej był w niej sołtys, któremu przysługiwały kompetencje podobne do tych, jakie mieli sołtysi we wsiach lokowanych na prawie niemieckim[6]. Otrzymywał on dwa łany ziemi (pierwotnie całkowicie wolne od renty feudalnej) oraz prawo rozsądzania sporów między mieszkańcami

3 *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku,* t. 1, Lata 1232-1550, oprac. S. Librowski, Włocławek 1994, s. 24-25; *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dział II. Dokumenty w kopiariuszach,* t. 7, *Kopiariusz ogólny, zwany królewskim,* oprac. S. Librowski, Włocławek 2001, s. 22-23; M. Morawski, Materjały…, s. 1-2.

4 Zob. też: S. M. Zajączkowski, *Studia z dziejów osadnictwa na obszarze Łodzi do końca XVI wieku,* Łódź 1976, s. 45.

5 Będziemy dalej konsekwentnie używać tej nazwy, chociaż w XVI w. był to raczej Rozdrażew, potem Rozrażew, nazwa Zarzew pojawiła się jako alternatywna oboczność dopiero w XVIII w., przy tym w źródłach występują incydentalnie jeszcze inne.

6 S. M. Zajączkowski, *Studia…,* s. 54.

i zachowywania dla siebie trzeciej części opłat sądowych. Wielkość gospodarstwa sołtysa odpowiadała prawdopodobnie dwukrotności działów chłopskich, które z czasem miały tendencję do zmniejszania się, przy czym biskup zastrzegał, by nie mogły przypadkiem wzrosnąć ponad dwa łany, gwarantując tym samym sołtysowi pierwszą pozycję majątkową[7]. W późniejszych przywilejach biskupich na sołectwo[8] pojawia się jeszcze charakterystyczny feudalny obowiązek stawienia się przez beneficjenta konno i zbrojnie na wezwanie biskupa, bądź wystawienia własnym kosztem uzbrojonego jeźdźca[9]. Sołectwo było nadawane dożywotnio; czasem – jeśli wierzyć konwencjonalnie brzmiącym formułom dokumentów – jego beneficjentami były osoby zasłużone dla kolejnych biskupów włocławskich. Wydaje się jednak, że ci ostatni akceptowali i legitymizowali również nieformalne transakcje między kolejnymi użytkownikami, kiedy to osoba obdarowana gospodarstwem w Zarzewie zrzekała się go po kilku latach, wskazując swojego następcę, być może po uzyskaniu przez tego ostatniego jakiejś gratyfikacji. W dobrach biskupa włocławskiego nadawanie sołectw lub wójtostw było powszechną praktyką i odbywało się niezależnie od obsadzania jednostki gospodarczej wyższego rzędu – w tym wypadku dóbr niesułkowskich lub klucza łódzkiego.

Z czasem charakter sołectwa zarzewskiego uległ przeobrażeniom. Sołectwo jako funkcja czy urząd i sołectwo jako gospodarstwo będące pierwotnie jego uposażeniem uległy rozdziałowi. Trudno bez ukierunkowanej analizy oryginalnych przywilejów wskazać dokładny moment nastania tego rozdziału, był on już jednak faktem w czasach nadania dawnego gospodarstwa sołtysiego Załęskim, o których chodzi nam tu najbardziej. Najprawdopodobniej nie sprawowali oni już funkcji administracyjnych i sądowych z ramienia pana feudalnego, skoro we wsi funkcję sołtysa sprawował wtedy jeden z chłopów, niejaki Dawid Maj (May)[10]. Zarazem przynajmniej od drugiej połowy XVII pojawił się obowiązek uiszczania przez dożywotnich posiadaczy sołectwa symbolicznego czynszu do kasy biskupiej. Początkowo było to

7 S. Muznerowski, *Przyczynki…,* s. 27-28; M. Morawski, Materjały…, s. 35-36.

8 Przynajmniej od XVII w. często zamiast o sołectwie (łac. *scultetia*), w źródłach mowa jest o wójtostwie (łac. *advocatia*) zarzewskim. My będziemy trzymać się pierwotnego określenia.

9 M. Morawski, *Materjały…,* s. 37-38.

10 A. Stebelski, *Łódź…,* s. 123-125, 156-157.

6 złotych[11], w czasach Załęskich – 4 złote; być może obniżenie taryfy wiązało się z pogorszeniem stanu majątku. Załęscy nie musieli już natomiast służyć zbrojnie w potrzebie ani finansować zbrojnej pomocy[12]. Można powiedzieć, że byli oni już po prostu dzierżawcami ziemi, tyle że na niewątpliwie korzystnych warunkach. Dość powiedzieć, że mniejsze przecież gospodarstwa chłopskie, których było w Zarzewie w tym czasie 20, były zobowiązane do uiszczania 1100 zł świadczeń w samej gotówce[13].

Co do budynku mieszkalnego stanowiącego ośrodek administracyjny sołectwa czy początkowo wsi w ogóle, to **zasadźca i pierwszy sołtys, Maciej Piętka** został zobowiązany – pod groźbą utraty urzędu i gospodarstwa – do stałego pobytu w Zarzewie. Wieś, a więc przede wszystkim sołtys, miała też raz do roku gościć wysłannika biskupa, przybywającego w celu przejęcia od sołtysa zebranych czynszów chłopskich[14]. Jest więc niemal pewne, że **pierwsza „rezydencja" sołtysa,** umożliwiająca mu spełnienie tych warunków, **powstała około roku 1584 r.**, kiedy to dokonano formalnie lokacji Zarzewa. Ponieważ sołectwo miało być dziedziczne, w przywileju na nie, będącym jednocześnie aktem lokacyjnym wsi, zapisano, że jeśli jednak by je odebrano spadkobiercom Piętki, mieli oni otrzymać rekompensatę za wystawione własnym kosztem budynki[15].

Zasadźca nie utrzymał zresztą sołectwa zarzewskiego do śmierci. Zrzekł się go w zamian za odstępne na rzecz Wojciecha Wolskiego, co w 1608 r. zaakceptował biskup Wojciech Baranowski, ale z jakiegoś powodu Piętka popadł w konflikt ze swoim następcą i za podburzanie chłopów przeciw Wolskiemu został nawet wtrącony przez biskupa do więzienia na zamku włocławskim[16]. Znane są nazwiska przynajmniej części kolejnych posiadaczy

11 M. Morawski, *Materjały…*, s. 38-39; *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dział II. Dokumenty w kopiariuszach,* t. 10, *Kopiariusz gospodarczy z przełomu XVII-XVIII wieku,* oprac. S. Librowski, Włocławek 2002, s. 76, 144-145.

12 *Przywilej biskupa Józefa Rybińskiego na sołectwo w Zarzewie dla Piotra i Anny Załęskich, Warszawa 10 I 1789 r.* [tłumaczenie], Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Akta Miasta Łodzi (dalej: AMŁ), seria 4.20, sygn. 28145, s. nlb.

13 A. Stebelski, *Łódź…*, s. 78-79, 122-123.

14 S. Muznerowski, *Przyczynki…*, s. 27-28; M. Morawski, *Materjały…*, s. 35-36.

15 S. Muznerowski, *Przyczynki…*, s. 27-28; M. Morawski, *Materjały…*, s. 35-36.

16 M. Morawski, *Materjały…*, s. 36-37; *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dział II. Dokumenty w kopiariuszach,* t. 2, *Kopiariusz gospodarczy Drzewickiego,* oprac. S. Librowski, Włocławek 1999, s. 50-51.

sołectwa: do śmierci miał je niejaki Jan Wojdowski, po czym przeszło ono w 1667 r. na Franciszka i Urszulę z Ciesielskich Mroczków[17]. Potem dostało się w ręce Piotra i Katarzyny z Plichtów (Plichcianki) Drogoszewskich, ci zaś zrzekli się go w roku 1687 na rzecz Marcjana Menżyńskiego i jego żony Teresy z Przyborowskich[18]. Z roku 1823 pochodzi inwentarz spisany po śmierci posiadaczki sołectwa „Pani Luszczynski"[19], następnie zyski z sołectwa czerpali Bilscy: najpierw Salomea Bilska, z pewnością z mężem, która po jego śmierci, za zgodą biskupa i kapituły katedralnej, przekazała je synowi Ignacemu i jego małżonce[20]. Nie jest wiadome do kiedy Ignacy Bilski posiadał sołectwo i czy był ostatnim jego beneficjentem przed tym, jak tuż przed swoją śmiercią biskup Walenty Czapski przeznaczył je dla Zygmunta Starczewskiego[21]. W 1776 r. wreszcie, po dłuższym czasie nieobsadzenia folwarku sołeckiego, biskup Antoni Ostrowski wydał przywilej na jego dożywotnie użytkowanie Wojciechowi i Mariannie z Dawidowiczów Puczyńskim[22]. Po śmierci Puczyńskich, w roku 1783, przebywający wtedy w Paryżu biskup włocławski Józef Rybiński nadał Kazimierzowi Kaszewiczowi, geometrze królewskiemu i staroście dóbr wolborskich[23] jednocześnie wakujące wójtostwo łódzkie, jak i sąsiadujące z nim sołectwo zarzewskie.

W roku 1789 Kazimierz Kaszewicz, nazwany już w dokumentach komisarzem generalnym dóbr biskupich, zrzekł się obu tych beneficjów na rzecz rodziny Załęskich. Sołectwo zarzewskie stało się 10 stycznia dożywotnią własnością Piotra Załęskiego, liczącego wówczas około 49 lat, i jego

17 M. Morawski, *Materjały…*, s. 37-38; *Inwentarz realny…*, t. 10, s. 34.

18 M. Morawski, *Materjały…*, s. 38; *Inwentarz realny…*, t. 10, s. 76.

19 *Inwentarz Woytostwa Rzazewskiego Po Jemci Pani Luszczynski Opisany pro A[nno] 1723 d[ie] 20 8bris* [20 X 1723], Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko-Pomorskich, sygn. 0030, k. 16-16v.

20 M. Morawski, *Materjały…*, 1931, s. 38-39; *Inwentarz realny…*, t. 10, s. 144-145.

21 *Inwentarz Klucza Łodzkiego Spisany Anno D[omi]ni 1751 d[ie] 23 Junii* [23 VI 1751], Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko Pomorskich, sygn. 0019, k. 68-71v; S. Muznerowski, *Przyczynki…*, s. 34-35.

22 M. Morawski, *Materjały…*, s. 39; *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dział II. Dokumenty w kopiariuszach,* t. 11, *Kopiariusz gospodarczy trzyczęściowy,* oprac. S. Librowski, Włocławek 2002, s. 38-39. Pełna wersja przywileju na sołectwo [w:] Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Kopiariusze, sygn. 6111/1, k. 93-93v.

23 M. Morawski, *Materjały…*, s. 34-35, 39-40; *Inwentarz realny…*, t. 11, s. 51-52. Pełna wersja przywileju na sołectwo [w:] Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Kopiariusze, sygn. 6111/1, k. 104-104v.

żony Anny z Ojrzanowskich, mającej około 32 lata[24]. Wójtostwo łódzkie natomiast, za zgodą biskupa Rybińskiego i kapituły katedralnej, przeszło w ręce braci, Jana i Łukasza Załęskich[25], synów Anny i Piotra[26], z których starszy Jan miał zaledwie około 5 lat[27]. Wszystko wskazuje na to, że rodzice, wykorzystując utrwalającą się w XVIII wieku praktykę przekazywania wójtostwa łódzkiego i sołectwa zarzewskiego w ręce tych samych beneficjentów (przed Kaszewiczem oboma folwarkami zarządzali na pewno Puczyńscy)[28], ubiegali się o łaskę biskupią dla synów. Pozwoliłoby im to zyskać dodatkową ziemię, a jednocześnie zapewnić byt swoim latoroślom – w wypadku śmierci rodziców sołectwo zarzewskie miało bowiem wrócić do dyspozycji biskupa włocławskiego.

Co do pochodzenia rodziny, to Piotr Załęski był bratem Wojciecha. Syna Wojciecha, Ignacego, wymienia się potem jako dziedzica części Warszewic; jako posiadacz tychże wylegitymował on swoje szlachectwo w Królestwie Polskim[29]. Być może więc Warszewice stanowiły dobra rodowe Załęskich. Poza tym niewiele wiadomo o rodzinie. Jej przedstawiciele nie pełnili żadnych urzędów ziemskich w województwie łęczyckim[30], więc raczej na tym obszarze nie wyróżniali się znaczeniem spośród szlachty.

24 *Przywilej biskupa włocławskiego Józefa Rybińskiego na sołectwo zarzewskie dla Piotra i Anny Załęskich, 10 I 1789* [tłumaczenie], APŁ, AMŁ, seria 4.20, sygn. 28145, s. nlb. To samo po łacinie tamże i [w:] Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Kopiariusze, sygn. 6111/1, k. 135-135v.

25 *Przywilej biskupa włocławskiego Józefa Rybińskiego na wójtostwo łódzkie dla Jana i Łukasza Załęskich, 10 I 1789* [tłumaczenie], APŁ, AMŁ, seria 4.20, sygn. 28145, s. nlb. To samo po łacinie tamże i [w:] Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Kopiariusze, sygn. 6111/1, k. 136-136v.

26 *Umowa zawarta między Anną i Janem Załęskimi a Prezesem Komisji Województwa Mazowieckiego* [kopia], Łódź 12 VI 1823, APŁ, Akta Miasta Łodzi, seria 2.1.1, sygn. 536, s. 64-67.

27 APŁ, Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Łodzi, Zgony rok 1827, nr 91.

28 Jako posiadacz wójtostwa łódzkiego w 1751 r. wymieniony jest też wspomniany wcześniej Ignacy Bilski, przy czym wydaje się, że samo sołectwo w tym roku nie było już w jego rękach. Zob.: *Inwentarz Klucza Łodzkiego Spisany Anno D[omi]ni 1751 d[ie] 23 Junii,* Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko-Pomorskich, sygn. 0019, k. 70.

29 *Umowa zawarta między Urzędem Municypalnym m. Łodzi a właścicielami Wójtostwa Zarzewskiego w sprawie ustąpienia Wójtostwa na cele regulacji przemysłowej miasta, Łódź 11 X 1828,* [w:] *Początki rozwoju kapitalistycznego miasta Łodzi (1820-1864). Źródła,* oprac. A. Rynkowska, Warszawa 1960, s. 53-55; APŁ, Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Skoszewach, Zgony rok 1846, nr 3; *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861,* oprac. E. Sęczys, Warszawa 2000, s. 810.

30 *Urzędnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku. Spisy,* oprac. E. Opaliński i H. Żerek-Kleszcz, Kórnik 1993, s. 307.

Oczywiście Jan i Łukasz Załęscy nie byli zdolni do samodzielnego gospodarowania otrzymanym w dożywotnie posiadanie majątkiem. Łukasz zmarł zresztą jeszcze w 1791 roku[31]. Nic dziwnego zatem, że w źródłach z tego czasu Piotr Załęski wzmiankowany jest jako „Oboyga Woytostw Possesor"[32] i rzeczywiście administrował oboma folwarkami[33]. Sprzyjającą okolicznością było ich bezpośrednie sąsiedztwo, ponieważ rozciągające się za zabudowaniami sołtystwa w Zarzewie pole kończyło się lasem stykającym się z terenami należącej do wójtostwa osady młyńskiej nad Jasieniem[34].

Wójtostwo łódzkie było większą jednostką gospodarczą. Jego areał w łódzkiej Starej Wsi (nieistniejącej już jako samodzielny byt) i Widzewie wynosił 5 włók (łanów) ziemi. Czerpało ono również dochody ze wspomnianego młyna i – inaczej niż w Zarzewie, który był wsią czynszową, a gospodarze byli zasadniczo wolni od robocizn – kilku chłopów świadczyło na rzecz wójtostwa pańszczyznę[35]. Jednak **to właśnie Zarzew w latach 90. XVIII w. stał się prawdopodobnie ośrodkiem zarządu obu majątków, nie tylko ze względu na miejsce stałego przebywania w nim Piotra Załęskiego i jego rodziny, ale też – przynajmniej początkowo – ze względu na brak odpowiednich zabudowań w wójtostwie łódzkim.** Wedle zachowanych dokumentów w chwili objęcia przez Załęskich dożywotnim posiadaniem folwarku, budynków na tym terenie miało nie być wcale[36]. Te które opisano później, w latach 20. XIX w., musiały powstać już staraniem rodziny. To w budynkach sołectwa zarzewskiego trzymano w każdym razie całą zwierzęcą siłę pociągową (konie i woły), potrzebną do uprawy ziemi[37].

31 Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi, Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Łodzi, Zgony rok 1791, nr 337.

32 APŁ, AMŁ, seria 1, sygn. 1, s. 195-196.

33 A. Stebelski, *Łódź…*, s. 123-125.

34 *Brulion Plan Klucza Lodzkiego W Departamencie Warszawskim Powiecie Zgiersko-Łęczyckim sytuowanego Do Dobr Narodowych należącego* [fragment], oprac. F. Johnney, 1812/1813, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Zbiór Kartograficzny, sygn. 233-03.

35 APŁ, AMŁ, seria 1, sygn. 1, s. 366; A. Stebelski, *Łódź…*, s. 70-72; *Łódź. Dzieje miasta, t. 1, Do 1918 r.,* red. B. Baranowski, J. Fijałek, Warszawa-Łódź 1980, s. 125-126.

36 *Rewizya Wujtostwa Zostaiącego w Gruntach Miasteczka Łodzi, Tegoz Status et Situs opisany Die 10ma Februarÿ 1783 Anno,* Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko-Pomorskich, sygn. 0030, k. 199; *Rewizya Woytostwa zostaiącego w Grontach Miasteczka Lodzi tegoż Status et Situs, opisana d[ie] 31 Januarÿ 1790mo,* Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko-Pomorskich, sygn. 0030, k.232.

37 A. Stebelski, *Łódź…*, s. 123-125.

Sołectwo w Zarzewie liczyło 2 włóki, z czego 36 i 1/4 morgi ziem różnej jakości było zajętych pod uprawę, 3 i 50 prętów kwadratowych morgi stanowiły pastwiska, na pozostałych terenach rósł las sosnowy, karczowany przez Piotra Załęskiego. Plon był średnio trzy i pół raza większy od zasiewu, natomiast roczny dochód z uprawy wynosił 268 złotych 11 groszy i 13 szelągów[38]. Według obliczeń Adama Stebelskiego dochód osiągany z obu majątków administrowanych przez Załęskiego wynosił około 583 złotych 17 szelągów. Z tych środków utrzymywano jednak również robotników folwarcznych[39]. Sam fakt zamieszkania w nadanym im przez biskupa sołectwie, świadczyć może o tym, że Załęscy nie posiadali własnego majątku nieruchomego i, co za tym idzie, wywodzili się ze szlachty stosunkowo mało majętnej. Ich dochody z sołectwa były natomiast o tyle niższe od dochodów jednowioskowej szlachty, na ile można by obliczyć korzyści płynące z pańszczyzny i innych świadczeń chłopskich. Zatem w porównaniu do rezydencji szlachty żyjącej z jednego folwarku, również ich siedziba w Zarzewie była prawdopodobnie raczej skromna.

Ich dom, na planie z 1802 r. nazwany został „painskim [sic!] dworem"[40], a na późniejszym, z lat 1825-1827, wraz z całym obejściem – „sołtystwem"[41]. Jeżeli chodzi o moment powstania budynku, to możemy wskazać go jedynie w przybliżeniu. Nic nie wiadomo o zachowaniu się archiwum rodzinnego Załęskich, w którym mogłyby znaleźć się zapiski dotyczące kosztów budowy. **Nie istniało zaś w tych czasach pojęcie nadzoru budowlanego i zabudowania tego typu powstawały bez jakichkolwiek projektów i urzędowych pozwoleń. Wiemy jednak, że chociaż w początkach Zarzewa były z pewnością we wsi budynki użytkowane przez sołtysa, to nie przetrwały one w swojej najdawniejszej formie do czasów ostatnich posesorów sołectwa.** Naznaczony wojnami wewnętrznymi wiek XVII i czasy saskie stanowiły dla majętności klucza łódzkiego trudny okres; do tego w pierwszej połowie XVIII w. były one zajęte przez wojsko egzekwujące w rabunkowy sposób zaległe podatki.

38 Tamże, s. 126-127.

39 Tamże, s. 126-127.

40 *Mapa z Królewskigo Wsie Zarzew albo Rozarzew [!] w Krolewska Intendanturi Laznowa,* oprac. F. W. Sievert, 1802 r., AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 356-11.

41 *Mappa Klucza Łodz..., oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.),* AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5.

To wtedy ruinie ulec musiały zarówno zabudowania wójtostwa łódzkiego, jak i sołectwa w Zarzewie. Już lustracja z lat 1720/1721 wykazała znaczne zmniejszenie się wsi, skoro pisano w niej o 5 łanach, w tym „wójtowskim"[42]. Mogłoby to świadczyć, że pod nazwą „łanów" kryły się tutaj raczej gospodarstwa, skoro wiemy, że w rzeczywistości do sołtysa należały dwa łany. W każdym razie w dokumentach widać zmniejszanie się Zarzewa; w początkach historii wsi mieszkało tu 19 kmieci, a na przykład w 1642 r. istniało 16 gospodarstw chłopskich przy 10 łanach gruntów[43]. Regres jest zatem widoczny gołym okiem.

Wiemy jednak, że w roku 1723 był w sołectwie zarzewskim stary, zaniedbany dworek, na którego pomieszczenia składały się z sień, izba i komora, a w gospodarstwie była też stodoła, które to budynki Bilscy zastąpili nowymi. Za ich czasów, wedle opisu z 1729 r., dwór posiadał dwie izby, dwa alkierze, w pomieszczeniach były trzy okazałe piece, a drzwi posiadały żelazne zawiasy i klamki. W skład obejścia wchodziły ponadto stajnia, obora, owczarnia, „na inszy Inwentarz dwie Staienki", wymieniony osobno odnowiony chlew, spichlerz (składający się z dwu części lub dwu budynków) oraz stara, ale wyreperowana stodoła. W pobliżu dworu znajdowały się trzy chałupy chłopów służących na folwarku, z których jedna była nowa, druga stara i zaniedbana, trzecia zaś w budowie[44].

W roku 1756 proboszcz łódzki wystąpił do biskupa włocławskiego z prośbą o przekazanie sołectwa zarzewskiego na utrzymanie swojej parafii, ponieważ – jak pisał – jest ono opuszczone i zadłużone, nie ma w nim ani ludzi, ani budynków[45]. W lustracji klucza łódzkiego z 1760 r. pojawia się informacja o tym, że Zarzew był zajęty przez kilkanaście lat przez regiment wojska za zaległe pogłówne i został wykupiony za 987 zł 24 gr. Również w tym dokumencie zapisano, że w sołectwie nie ma żadnych zabudowań[46]. Wzmianka o sołectwie w wizytacji parafii

42 *Inwentarz Klucza Łódzkiego osiadłości prowentów i powinności od poddanych należących i przychodzących, ad 24 Iunii 1720 ad 24 Iunii in anno 1721, [w:] Łódź 1423 – 1823 – 1973. Zarys dziejów i wybór dokumentów,* oprac. R. Rosin, M. Bandurka, Łódź 1974, s. 113-117.

43 *Inwentarze dóbr stołowych biskupstwa włocławskiego z XVII w.,* wyd. L. Żytkowicz, Toruń 1957, s. 243.

44 *Inwentarz Woytostwa Rozrazewskiego spisany in A[nn]o 1729 tak ze y reparacya tegoz Woytostwa,* k. 17-17v; toż na k. 18. Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko-Pomorskich, sygn. 0030, k. 17-17v; toż na k. 18.

45 M. Morawski, *Materjały…,* s. 39.

46 *Inwentarz klucza łódzkiego z 1760 r.,* Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko-Pomorskich, sygn. 0025, k. 18v; S. Muznerowski, Przyczynki…, Łódź 1922, s. 37-38. Zob. też: *Inwentarz Klucza Łodzkiego Spisany Anno D[omi]ni 1751 d[ie] 23 Junii,* Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko-Pomorskich, sygn. 0019, k.70v.

z 1779 r. potwierdzałaby natomiast, że prośba proboszcza o wspomożenie lokalnego kościoła została spełniona i tymczasowo przeznaczono dochód z sołectwa na utrzymanie organisty[47]. **Jest więc niewykluczone, że pierwszymi „regularnymi" posesorami sołectwa po dłuższej przerwie byli Puczyńscy, którzy, jak pamiętamy, otrzymali je w dożywocie w roku 1776. Być może to właśnie oni wznieśli przynajmniej część budynków sołectwa wymienionych w „Rewizji" z 1777 r. – w którym jako element „stary" określono jedynie stodołę. Przypuszczenie to odnieść należy zwłaszcza do dworu, stanowiącego jedyny budynek mieszkalny.** Miał on konstrukcję wieńcową. Wymienia się cztery pomieszczenia w jego wnętrzu przedzielone sienią: po lewej stronie była izba pańska z alkierzem i przy niej spiżarnia, po prawej – izba czeladna. Pomieszczenia mieszkalne wyposażone zostały w piece z cegły i okna z szybami. Wśród innych zabudowań sołectwa wymieniono stodołę o jednym klepisku i konstrukcji wieńcowej, drewniany spichlerz i oborę o konstrukcji słupowej. Stwierdzono też brak chałup chłopskich na gruntach sołectwa, komentując, że „wójtostwo" nie posiada żadnych poddanych[48]. Tuż przed objęciem sołectwa w posiadanie przez nowego beneficjenta, w roku 1783, sporządzono nowy inwentarz folwarku, w którym opisywany dwór ma już kilka lat, jest jednak, inaczej niż ten z 1777 r., budowany w szachulec i posiada, niewspomnianą wcześniej „wystawkę" czyli ganek. Układ pomieszczeń jest bardzo podobny, tylko w miejscu alkierza mówi się o „izdebce", zamiast spiżarni o „komorze", w izbie pańskiej czy też gospodarskiej jest mniej okien, a przy izbie czeladniczej jest drugie pomieszczenie – komora. Zabudowania w obejściu są podobne jak w roku 1777. Przy dworze jest spichlerz, stodoła o jednym klepisku, naprzeciw dworu obora. Nowymi budynkami są położone w pobliżu stodoły wozownia i stajnia. Spichlerz i wozownia, podobnie jak dwór, mają konstrukcję szachulcową, co w ogóle stanowi nowość w odniesieniu do zabudowań sołectwa. Podobnie natomiast jak wcześniej, na omawianych gruntach nie było chałup chłopskich[49].

47 S. Muznerowski, *Przyczynki…*, s. 61.

48 *Rewizya Miasteczka y Wsiow Klucza Lodzkiego z Opisaniem Budynkow y Wszelkich Danin Powinnośći na Groncie Spisana 1777o,* Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko Pomorskich, sygn. 0030, k. 170-184.

49 *Rewizya Wujtostwa Zostaiącego w Gruntach Miasteczka Łodzi, Tegoz Status et Situs opisany Die 10ma Februarÿ 1783 Anno* [10 II 1783], Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko-Pomorskich, sygn. 0030, k. 199.

Kazimierz Kaszewicz, który wszedł w posiadanie sołectwa kilka tygodni po dokonaniu lustracji tegoż, był odpowiedzialny za administrowanie dobrami wolborskimi, a potem ogółem majątków ziemskich biskupa włocławskiego i z pewnością nie rezydował osobiście w Zarzewie. W latach jego gospodarowania, najpewniej *per procura,* dokonano pewnych napraw – zreperowano na przykład dach dworu, a także wyremontowano oborę i stajnię. Poza tym jednak w chwili obejmowania sołectwa przez Załęskich zarówno dwór, jak i zabudowania gospodarcze były te same, co przed sześciu laty[50]. **Wydaje się więc, że dworek Załęskich, który jest tu głównym punktem odniesienia, jest tożsamy z tym szachulcowym, istniejącym już w roku 1783, który zastąpił wcześniejszy dworek o konstrukcji wieńcowej. Jego powstanie trzeba byłoby więc datować na lata po 1777 roku i kilka lat przed 1783, przypuszczalnie okres 1777-1779, skoro w inwentarzu z 1790 roku mówi się, że dworek ma już lat kilkanaście.**

W wyniku drugiego rozbioru Rzeczypospolitej w 1793 roku ziemie klucza łódzkiego znalazły się w granicach państwa pruskiego i w kilka lat potem zostały zsekularyzowane, wchodząc w skład dóbr państwowych. Na potrzeby administracji pruskiej sporządzono w tej dekadzie opisy miejscowości, które rzucają nieco światła na ówczesny ich stan. Dzięki jej imponującemu zapałowi do inwentaryzacji ziemskich nabytków **zyskujemy również nowy rodzaj źródeł do naszych badań nad dworkiem zarzewskim – materiały kartograficzne.** Ich analiza pozwala na usytuowanie „dworku" w obrębie dawnej wsi Zarzew i wskazanie w przybliżeniu jego miejsca na współczesnym planie Łodzi.

Zacznijmy od tego, że pierwotny rozkład Zarzewa wywarł niewielki wpływ na obecną topografię miasta. **Wieś była ulicówką z siedliskiem na osi drogi prowadzącej ze Rzgowa i Chojen na północ** – w jednej odnodze przez Widzew i inne wsie (i w nich rozwidlającej się do najbliższych miast: Zgierza i Strykowa), w drugiej – do Brzezin[51]. W najstarszej część pól, zwanej Placowymi Rolami, niwy usytuowane były prostopadle do drogi na poziomie siedliska, a wśród nich biegła droga do miasta Łodzi, stanowiąca jednocześnie łącznik z ośrodkiem zarządu klucza łódzkiego – folwarkiem starowiejskim. **U wylotu tej drogi w Zarzewie znajdowała się wiejska**

50 *Rewizya Woytostwa Rzarzow eodem die et Anno* [31 I 1790], Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko Pomorsk ich, sygn. 0030, k. 232v-233.

51 *Special Karte von Südpreussen,* [skala 1:150 000], oprac. D. Gilly, Berlin, 1802-1803.

karczma, w której propinacja należała do dzierżawcy czy zarządcy tegoż folwarku[52]. Będę jeszcze o niej mówił.

Na ziemie uprawne w Zarzewie składał się kompleks pól. Jak powiedziałem, główna ich część przylegająca do siedliska nosiła nazwę Placowe Role. Na południu były Nowiny, Przypusty, Przymiarki, Purzecznik, Buczyna, Kolankowka, na północy: Pod Jedliną, Szerokie Działy, Ogrodziska. Nazwy te podaję za planem z lat 20. XIX w.[53] Ziemie należące do sołectwa były rozrzucone po większości tych pól, pomiędzy kilkukrotnie węższymi rolami chłopskimi. **Zabudowania „sołtystwa" skupiały się jednak w północnej części siedliska, w niewielkim oddaleniu od drogi, po jej zachodniej stronie.**

W ostatnich latach XVIII i na początku XIX wieku zabudowania sołectwa stanowiło już osiem budynków: siedem po zachodniej stronie drogi i jeden – po wschodniej[54]. Do tego czasu nie dotrwała lub zmieniła funkcję wozownia; to drugie wydaje się mniej prawdopodobne, biorąc pod uwagę jej położenie, wynikające z opisu, i późniejszy rozkład budynków. Pojawiły się natomiast (najprawdopodobniej) dwa domy czeladne i szopa. **Naszym punktem odniesienia będzie plan z 1802 r. oraz informacje z lat 90. XVIII w., podane przez Adama Stebelskiego, a zaczerpnięte z niezachowanych do dziś źródeł. Centralną jednostką był oczywiście budynek mieszkalny wyróżniający się od okolicznych chałup usytuowaniem równoległym do drogi (podczas gdy budynki chłopskie były do niej zwrócone szczytem) oraz czymś w rodzaju ganku. Od drogi dzielił go niewielki placyk. Dworek liczył 32 stopy długości i 18 stóp szerokości[55].** Stopa staropolska stanowiła 0,29777 metra. Wymiary budynku po przeliczeniu wynosiłyby 9,5 na 5,3 metra. Jeśli użyto jako miary stopy pruskiej rozmiary budynku byłyby niewiele większe, ok. 10 x 5,6 m[56]. Nie była to zatem budowla imponująca wymiarami. Przed dworem po jego prawej stronie, a jednocześnie przy drodze, zlokalizowane były szopa (18 x 10 stóp) i stajnia

52 *Mappa Klucza Łodz...*, oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5.

53 Tamże.

54 *Mapa z Królewskigo Wsie Zarzew albo Rozarzew [!] w Krolewska Intendanturi Laznowa,* oprac. F. W. Sievert, 1802 r., AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 356-11.

55 Tamże; A. Stebelski, *Łódź…*, s. 79-8

56 *I. Ihnatowicz, Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku,* t. 1, Warszawa 1967, s. 31, 34.

(40 x 12 stóp, według Stebelskiego pomniejszona na planie), natomiast za dworem rozpościerał się ogród, na którego końcu stały równolegle do dworu stodoła (48 x 18 stóp) i spichlerz (22 x 18 stóp). Pozostały jeszcze trzy niezidentyfikowane budynki: dwa usytuowane były przed dworem po lewej stronie, a jeden – po wschodniej stronie drogi, przy zasilanych własnymi źródłami stawach[57]. W największym z tych budynków – o znanych zresztą wymiarach 40 x 14 stóp – Adam Stebelski domyślał się obory, obok niego chciał widzieć dom czeladny, a przy stawach – ze względu na bliskość wody – chlew i kurnik[58]. Nie jest wykluczone jednak, że dwa z nich, a nie jeden, mieścił mieszkanie czeladzi. Sugerowałaby to analiza późniejszego planu ukazującego wieś[59]. **Na planie z 1825 roku** widać już spore zmiany w wielkości i rozmieszczeniu budynków[60]. Nałożenie na siebie obu planów nie daje dokładnego odwzorowania osiedla, co wynika zapewne w dużym stopniu z niedokładności popełnionych przez kartografów i nie należy wyciągać zbyt daleko idących konsekwencji z nieznacznych przesunięć. Skupmy się zatem na najoczywistszych zbieżnościach i różnicach: interesujący nas w największym stopniu **dwór umieszczony został mniej więcej w tym samym miejscu. Jest to zapewne ten sam budynek.**

W ustaleniu jego miejsca na obecnym obszarze Łodzi opierałem się właśnie na planie z lat 1825-1828, ponieważ z jednej strony daje się go dokładniej dopasować do współczesnej siatki ulic (w tym wypadku punkty orientacyjne stanowiły m. in. ulice Piotrkowska, Przybyszewskiego, Kilińskiego, Tymienieckiego, plac Reymonta i stawy na rzece Jasień), z drugiej – zawiera on zarys projektowanych zmian w układzie dróg i działek na terenie wsi, które

57 O dwóch sadzawkach w sołectwie jest już zresztą mowa w inwentarzu z 1729 r.: *Inwentarz Woytostwa Rozrazewskiego spisany in A[nn]o 1729 tak ze y reparacya tegoz Woytostwa,* Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra Biskupów Kujawsko Pomorskich, sygn. 0030, k. 17-17v.

58 A. Stebelski, *Łódź…*, s. 79-80.

59 Pomijamy tu chronologicznie kolejny plan części klucza łódzkiego, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 233-03. Okazał się on zaginionym, większym fragmentem opracowania *Brulion Plan Klucza Lodzkiego W Departamencie Warszawskim Powiecie Zgiersko-Łęczyckim sytuowanego Do Dobr Narodowych należącego* autorstwa Franciszka Johnneya z 1812/1813 r. (pozostała, znana jego część przechowywana jest w: APŁ, Zbiór Kartograficzny, sygn. 513). Jeśli chodzi o wieś Zarzew i przyległą do niego kolonię Augustów, to według zamieszczonej na planie adnotacji Johnney w swoim dziele skopiował omawiany wyżej plan Sieverta. Wobec tej wtórności opracowanie okazuje się stosunkowo mniej przydatne dla naszych badań.

60 *Mappa Klucza Łodz...*, oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5.

stanowiły alternatywne i zarazem dokładniejsze odniesienie. Niezależnie jednak od sposobu nałożenia na siebie odwzorowań terenu, ich ogólny wynik pozostał ten sam: okazało się, że **dworek Załęskich stał na współczesnej działce W31-1/12, na terenie wytyczonych tam ogródków działkowych.** Efekty nałożenia na siebie dziewiętnastowiecznego planu i współczesnego zdjęcia satelitarnego widoczne są na załączonym materiale ilustracyjnym.

Wracając do stanu sprzed dwustu lat: podobną lokalizację jak za rządów pruskich zachował w latach 20. XIX w. również podłużny budynek za dworem, który opisaliśmy wyżej jako stodołę – przy pewnych wszakże różnicach w oddaniu jego kształtu. Zniknął natomiast ogród za dworem,

a w jego miejsce pojawiło się podwórko zamknięte od zachodu przez tę prawdopodobnie stodołę, a od południa i północy przez trzy nowe budynki. Z zabudowań bliżej drogi ostał się jedynie przypuszczalny dom czeladny, tutaj ukazany w otoczeniu ogrodów warzywnych. Jest on oznaczony jako dom mieszkalny, co potwierdzałoby hipotezę Stebelskiego, co do jego funkcji. Po wschodniej stronie drogi nadal stał budynek przy stawach, ale – podobnie jak w omawianym powyżej wypadku – ukazany w innej formie niż poprzednio. Oznaczony został jako mieszkalny z przybudówką gospodarczą. Byłby to więc dom służby, połączony być może z chlewem lub obórką. Poza tym w południowej części wsi, u wylotu drogi na Chojny, na działce należącej do sołectwa opisanej literami „tn" kartograf umieścił symbol niewielkiego budynku mieszkalnego[61].

Zabudowania sołectwa na przełomie XVIII i XIX w. zamieszkiwało 18 osób, w tym 3 osoby służby i 2 rodziny „ogrodnicze"[62]. Jeżeli chodzi o lata 20. XIX w., to spis miejscowości Królestwa Polskiego traktuje prawdopodobnie sołectwo jako osadę odrębną od Zarzewa, dając mu nazwę „Zarzewek". Świadczyłyby o tym podana przynależność administracyjna i odległości od miasta obwodowego oraz przywołane w tekście liczby domów i mieszkańców, które nie odbiegałyby od wyżej podanych (i o ile nie liczyć budynku na południowym skraju wsi i zaliczonego być może do niej w wydanym spisie). **Trzy domy zamieszkiwać miałoby piętnaście osób[63].**

61 *Mappa Klucza Łodz...*, oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5.

62 A. Stebelski, *Łódź...*, *s.* 126-127.

63 *Tabella miast, wsi, osad Królestwa Polskiego*, t. 2, M-Z, Warszawa 1827, s. 318.

W samej wsi natomiast było już 21 domów i 136 mieszkańców[64]. Uzupełnijmy jeszcze, że na gruntach sołectwa, w południowo-zachodniej części ziem Zarzewa, przy granicy z Wólką, czterdziestomorgową działkę na gruntach rządowych posiadał Wincenty Prusinowski, który – jak skądinąd wiadomo – dzierżawił od Załęskich przynajmniej 16 mórg ziemi[65]. Nie jest jasne, czy chodzi o tu o te same tereny. W każdym razie prawdopodobnie sam wznosił na tym obszarze budynki, skoro ich liczba zwiększa się z czasem, on zaś podawany jest na kolejnych planach jako faktyczny posesor: na planie z roku 1802 jest tam jeden budynek[66], na planie z 1812/1813 – dwa[67], a na planie z 1825 – trzy[68].

W roku 1807 nastąpiła kolejna zmiana geopolityczna i ziemie klucza łódzkiego wraz z Zarzewem znalazły się w granicach Księstwa Warszawskiego, następnie po 1815 r. – w granicach Królestwa Polskiego. Pozostawiono je jednak w utworzonym przez Prusaków powiecie zgierskim i departamencie warszawskim przemianowanym potem na województwo mazowieckie. Zaakceptowano również fakt ich sekularyzacji, wobec czego pozostały własnością rządową.

Piotr Załęski, administrujący przynajmniej w latach 90 XVIII w. obiema jednostkami gospodarczymi w obrębie klucza łódzkiego: wójtostwem łódzkim i sołectwem zarzewskim, zmarł w roku 1818[69]. Dożywotnie korzystanie z dobrodziejstw sołectwa przysługiwało jeszcze wdowie Annie z Ojrzanowskich Załęskiej. Prawdopodobnie mieszkała ona w Zarzewie

64 Tamże.

65 *Mappa Klucza Łodz...*, oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5; *Umowa zawarta między Urzędem Municypalnym m. Łodzi a właścicielami Wójtostwa Zarzewskiego w sprawie ustąpienia Wójtostwa na cele regulacji przemysłowej miasta, Łódź 11 X 1828 r., [w:] Początki rozwoju kapitalistycznego...*, s. 53-55. Zob. też: M. Czochański, G. Kowalski, Geodezja w początkach Królestwa Polskiego. Budowa zbiorów informacji przestrzennej na przykładzie wybranych miast regionu łódzkiego, Łódź 2014, s. 249-250.

66 *Mapa z Królewskigo Wsie Zarzew albo Rozarzew [!] w Krolewska Intendanturi Laznowa,* oprac. F. W. Sievert, 1802 r., AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 356-11.

67 *Brulion Plan Klucza Lodzkiego W Departamencie Warszawskim Powiecie Zgiersko-Łęczyckim sytuowanego Do Dobr Narodowych należącego* [fragment], oprac. F. Johnney, 1812/1813, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 233-03.

68 *Mappa Klucza Łodz...*, oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5.

69 APŁ, Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Łodzi, Zgony rok 1818, nr 75.

wraz z synem Janem, któremu nadal przysługiwało wójtostwo łódzkie. Miała jeszcze poza tym córkę Teklę, zamężną z Janem Płoszyńskim[70]. **W momencie projektowanego lokowania na terenach należących do Łodzi ośrodka przemysłu włókienniczego, wójtostwo jako odrębny byt stało się przeszkodą w planach władz wojewódzkich.** Jeszcze przed wejściem w życie dekretu namiestnika z 21 XI 1823 r., umożliwiającego wykup przez rząd dogodnie dla jego planów położonych gruntów prywatnych lub przymusową zamianę tychże na inne ziemie należące do państwa[71], **w czerwcu 1823 r. zawarto z Janem Załęskim układ o odstąpieniu przez niego wójtostwa łódzkiego pod regulację nowej osady sukienniczej** za 10 000 zł i obietnicę, że po śmierci swojej matki dostanie w dożywotnią dzierżawę sołectwo zarzewskie[72]. W momencie zajęcia folwarku łódzkiego przez władze opisany został stan budynków. Jak pamiętamy nie było ich tam wcale, gdy Załęscy otrzymywali przywilej na wójtostwo, więc z pewnością wzniesione zostały ich własnym staraniem. Wymieniono tu drewniany i kryty słomą „dom folwarczny", niewątpliwie mieszkalny, bo posiadał komin, według opisu „lepiony w stalugach". Musiał to być dom użytkowany teoretycznie przez zarządcę, skoro dwie chałupy chłopskie, również z lepionymi kominami, podane są osobno. Z zabudowań gospodarczych wspomniano o drewnianej stodole, krytej deskami oborze, krytym deskami browarku oraz o dwóch niewielkich stodołach chłopskich. Wszystkie te konstrukcje były w złym stanie, a te należące do chłopów wręcz groziły zawaleniem[73]. Niestety **nie mamy podobnego opisu budynków sołectwa z tego czasu, pomimo że zostało zajęte na potrzeby rozwijającego się miasta zaledwie w pięć lat później, tj. w 1828 r. Było to związane z utworzeniem nowych osad włókienniczych w kluczu łódzkim.** Jakoby z woli cara Aleksandra I, który wizytował Łódź

70 *Umowa zawarta między Urzędem Municypalnym m. Łodzi a właścicielami Wójtostwa Zarzewskiego w sprawie ustąpienia Wójtostwa na cele regulacji przemysłowej miasta, Łódź 11 X 1828 r.,* [w:] Początki rozwoju kapitalistycznego…, s. 53-55.

71 K. Woźniak, *Inicjatywy przemysłowe Rajmunda Rembielińskiego w Łodzi w latach 1820-1830, [w:] Rajmund Rembieliński. Jego czasy i jego współcześni,* red. A. Barszczewska-Krupa, Warszawa 1989, s. 69.

72 *Umowa zawarta między Anną i Janem Załęskimi a Prezesem Komisji Województwa Mazowieckiego* [kopia], Łódź 12 VI 1823, APŁ, AMŁ, seria 2.1.1, sygn. 536, s. 64-67.

73 *Umowa zawarta między Urzędem Municypalnym m. Łodzi a właścicielami Wójtostwa Zarzewskiego w sprawie ustąpienia Wójtostwa na cele regulacji przemysłowej miasta, Łódź 11 X 1828 r.,* [w:] Początki rozwoju kapitalistycznego…, s. 53-55.

w połowie dekady[74], władze wojewódzkie rozszerzyły lokalny ośrodek włókienniczy, skoncentrowany na wytwórczości sukienniczej, o osadę Łódka, mającą produkować wyroby lniane i bawełniane. **Pod jej wytyczenie zajęto obszar Wólki, sąsiadującej od zachodu z Zarzewem. Wymagało to wysiedlenia mieszkających tam chłopów i nadania im ziemi w pobliskich dobrach rządowych[75]. Ponieważ nowe gospodarstwa dla nich miały powstać także w Zarzewie, dokonano regulacji wsi, zmieniając całkowicie jej układ, likwidując praktycznie starą działkę siedliskową. Z typowej ulicówki Zarzew stał się wtedy rzędówką. Wytyczono nową drogę prowadzącą równoleżnikowo do Łódki i tam łączącą się z Górnym Rynkiem (obecnie Plac Reymonta) i ulicą Piotrkowską. Nazwano ją ulicą Zarzewską (obecnie Przybyszewskiego).** W Zarzewie, po północnej jej stronie, miały stanąć zagrody chłopskie. **Z ulicą Zarzewską krzyżować się miała pod kątem prostym inna droga, biegnąca do również nowo regulowanego Widzewa; reliktem tego skrzyżowania jest współczesna ulica Papiernicza. Przy zbiegu wspomnianych dróg, w tworzonym przez nie południowo-zachodnim narożniku wytyczono szeroką, ale mniejszą jeżeli chodzi o ogólną powierzchnię niż chłopskie, prostokątną działkę. Było to miejsce, na którym do tej pory stała większość zabudowań sołectwa wraz z głównym budynkiem mieszkalnym. Według nowego planu te budynki miały zniknąć, a nowe,** które pojawiłyby się przy samym skrzyżowaniu, wraz z zabudowaniami na dwóch sąsiednich, niewielkich i wąskich działkach po wschodniej stronie drogi na Widzew, **pełnić miały funkcje użytkowe dla całej wsi: stanąć tam miały karczma, kuźnia i szkoła. Samo sołectwo przeniesiono na zachodni kraniec wsi.** Miało mieć odtąd zwarty obszar i mieścić się w czworoboku, który dziś określają ulice: Łęczycka, Milionowa, Tatrzańska i Zbaraska. Jego zabudowania mieszkalne i gospodarcze usytuowano natomiast przy ulicy Zarzewskiej jako najbardziej we wsi wysunięte na zachód. Obecnie działka ta wypadałaby między aleją Śmigłego-Rydza, ulicami Wacława, Tatrzańską i Przybyszewskiego. Sam dom mieściłby się w połowie drogi między aleją Śmigłego-Rydza i ulicą Tatrzańską. Wpisywał

74 Łódź. *Dzieje miasta…*, s. 163.

75 *Pismo asesora Komisji Województwa Mazowieckiego Jana Tiede do burmistrza m. Łodzi Antoniego Czarkowskiego w sprawie przesiedlenia rolników z Wólki do wsi podłódzkich,* Skierniewice 25 IV 1826, [w:] *Początki rozwoju kapitalistycznego miasta Łodzi (1820-1864). Źródła,* oprac. A. Rynkowska, Warszawa 1960, s. 129-130.

się on w rytm rozmieszczenia chałup chłopskich, zamykając ich szereg i podobnie jak one miał zostać wzniesiony dłuższym bokiem do drogi, a trzy budynki gospodarcze za nim, od wschodu i zachodu otoczone ogrodami, zamykać miały podwórko[76].

Być może usytuowanie sołectwa zarzewskiego w bezpośrednim sąsiedztwie Łódki było zabiegiem celowym, który ułatwić miał w przyszłości rozszerzenie nowej osady włókienniczej w dalsze okolice doliny Jasienia. Anna Załęska dobiegała bowiem swych lat, a jej syn miał być tylko dożywotnim użytkownikiem folwarku. W każdym razie wypadki potoczyły się szybciej, niż być może zrazu planowano. Najpierw **w roku 1827 w wieku 43 lat zmarł bezpotomnie Jan Załęski[77],** któremu prezes komisji województwa mazowieckiego obiecał przekazać sołectwo po śmierci matki, **niedługo zaś potem jeden z pierwszych dużych przedsiębiorców łódzkich, Tytus Kopisch, w kontrakcie z władzami wojewódzkimi zobowiązał się sprowadzić do Łodzi sto rodzin tkaczy lnu ze Śląska, którzy byliby jednocześnie odbiorcami usług jego wykończalni. Dla osiedlenia ich, postanowiono utworzyć nową osadę – nazwaną Ślęzaki albo Szlezyng, a na jej wytyczenie zająć ziemie nowego sołectwa zarzewskiego[78].** Skorzystano w tym przypadku ze wspomnianego dekretu namiestnika z 1823 r. Ze strony Załęskich pod aktem sprzedaży z 11 X 1828 r. podpisała się sama Anna, jej córka Tekla z mężem i bratanek nieżyjącego Piotra – Ignacy Załęski, właściciel części wsi Warszewice. Ten ostatni miał wziąć na siebie wszelkie zaległe zobowiązania podatkowe, gdyby takie się ujawniły. Załęscy za zrzeczenie się swoich praw otrzymali 6000 zł. Annie Załęskiej pozostawiono możliwość mieszkania w starym domu w Zarzewie i korzystania ze znajdujących się tam budynków sołectwa do dnia 1 VI 1829 r., po czym miała opuścić je, pozostawiając je w stanie niezmienionym. Dokument poświadcza przy okazji, że **istniały już dwa z planowanych budynków nowo wytyczonego sołectwa, a mianowicie dom i obora.** Możliwe, że wzniesione zostały staraniem samych Załęskich, którzy co prawda musieli oddać je miastu niezwłocznie po podpisaniu aktu

76 *Mappa wsi Widzew i Zarzew Niemniey Osady Komorniczey Poręby do Ekonomii Rządowéy Łaznów należących; w Obwodzie Łęczyckiem w Wojewodztwie Mazowieckiem sytuowanych,* oprac. J. Leśniewski, 1825-1826, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 297-32.

77 APŁ, Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Łodzi, Zgony rok 1827, nr 91.

78 K. Woźniak, *Inicjatywy…*, s. 69-71.

zbycia, ale pozostawiono im możliwość zabrania reszty zgromadzonych materiałów budowlanych[79]. Być może posłużyły one do zbudowania nowego miejsca zamieszkania dla Anny Załęskiej. O jej dalszych losach wiadomo tylko, że po opuszczeniu Zarzewa osiadła w położonej w pobliżu Warszewic Kalonce, gdzie utrzymywała się z własnych środków i gdzie zmarła w roku 1833[80].

Co do pozostawionych budynków sołectwa, zajmijmy się najpierw tymi nowo powstałymi w zachodniej części wsi. Zobowiązanie Załęskich do ich pozostawienia mogłoby świadczyć o chęci eksploatowania zabudowań na miejscu. Byłoby to możliwe na przykład, jeśli dom mieszkalny wzniesiony został według projektu podobnego do tych, które rząd przewidział dla osadników, ponieważ **tkacze, którzy otrzymywali działki w osadzie Ślęzaki, byli zobowiązani do konstruowania swoich siedzib w określony sposób i z zachowaniem odpowiednich wymiarów. Modelowe rysunki są znane i były już publikowane w opracowaniach dotyczących historii Łodzi[81].**

Po wytyczeniu nowych działek osady Ślązaki zabudowania nowego sołectwa powinny były znaleźć się na działkach 14 i 15, z czego sam dom na działce 15. Na dzisiejszym planie Łodzi mieściłyby się one obie pomiędzy ulicami: Przędzalnianą, Wacława, Tatrzańską i Przybyszewskiego. W roku 1833 protokół deklaracyjny na te działki, w tym na działkę 15 jako przeznaczoną na ogród warzywny, wystawiono dla tkacza z Czech Jana Semmek (występuje także jako Somek i Semek). Zobowiązał się w nim wystawić dom drewniany o wymiarach 28 na 16 łokci miary nowopolskiej. Nie można jednak zupełnie wykluczyć, że już wcześniej korzystał z budynków, które tam zastał, ponieważ faktycznie osiedlił się w tym miejscu w 1831 r.[82] Semmek nie dzierżył zresztą długo obu działek. W roku 1837 przeszły one na własność Franciszka Somera, potem w 1840 – w ręce Melchiora Olschlegera, zaś w roku 1846 ich właścicielami stali się Karol i Erazma Hoffmanowie[83].

79 *Umowa zawarta między Urzędem Municypalnym m. Łodzi a właścicielami Wójtostwa Zarzewskiego w sprawie ustąpienia Wójtostwa na cele regulacji przemysłowej miasta, Łódź 11 X 1828, [w:] Początki rozwoju kapitalistycznego…*, s. 53-55.

80 APŁ, Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Skoszewach, Zgony rok 1833, nr 4.

81 Zob.: A. Rynkowska, *Ulica Piotrkowska,* Łódź 1970, s. nlb., il. 2.

82 *Kontrakt między tkaczem Janem Semmek i burmistrzem Łodzi, Łódź 6 V 1833,* APŁ, AMŁ, seria 2.1.1, sygn. 537, s. 89-92.

83 *Umowa między Magistratem miasta Łodzi a spadkobiercami Karola i Erazmy Hoffman,* Łódź 13/25 V 1868, Akta Miasta Łodzi, seria 2.1, sygn. 174, s. 54-55.

W ich posiadaniu znajdowała się nieruchomość, **kiedy sporządzano w roku 1849 plan miasta ukazujący jego ówczesną zabudowę,** a przynajmniej budynki użyteczności publicznej, fabryki i domy. Plan ten potwierdza, **że na działce numer 15 w osadzie Ślązaki, na rogu ulic Przędzalnianej i Zarzewskiej (obecnie Przybyszewskiego) stał drewniany budynek mieszkalny[84]. Nie możemy jednak być pewni, czy była to konstrukcja wzniesiona od podstaw przez osadników, czy może przeniesiony „dworek" lub czy przy wznoszeniu go wykorzystano jako budulec istniejące budynki sołectwa. W innej formie w każdym razie na powyższych działkach nie są one ukazane.**

Kończąc omawianie kwestii nowego sołectwa zarzewskiego, powiedzmy jeszcze, że wykupując jego ziemie z rąk Anny Załęskiej, miasto wzięło na siebie milcząco obowiązek płacenia czynszu, jaki ta wcześniej uiszczała[85]. Wywiązywanie się z płatności, podobnie zresztą jak to miało miejsce w przypadku czynszu z wójtostwa łódzkiego, nie ustało również po śmierci Załęskich. Nie uregulowano tej kwestii, ponieważ zmieniona ekipa urzędnicza nie miała pewności, z jakiego tytułu powstała ta pozycja w budżecie[86]. Po odrodzeniu się państwa polskiego władze miejskie zbuntowały się i przestały wnosić opłaty, lecz Skarb Państwa upominał się o swoje i sądy przyznawały mu słuszność. W związku z tym formalnie Łódź płaciła czynsz z sołectwa zarzewskiego aż do wybuchu II wojny światowej[87].

Jeżeli chodzi o zabudowania sołectwa, które istniały na terenie Zarzewa przed jego regulacją, to ich losy wiążą się z obiektami użyteczności publicznej, jakie planowano ulokować we wsi. Jak pamiętamy, miały to być karczma, kuźnia i szkoła. W świetle późniejszych zapisów działce karczemnej na planie regulacyjnym przypisano numer 25, kowalskiej – 26, szkolnej – 27. Jednakże w praktyce nie trzymano się tego długo. Zmiana numerów działek dla całej wsi widoczna jest na planie z 1842 r. Jeżeli chodzi o pisane rejestry, to te trzy „osady" wymienia się w różnym czasie z następującymi oznaczeniami[88]:

Rok	*Osada karczemna (9 mórg 37 prętów kwadratowych)*	*Osada kowalska (1 morga 30 prętów kwadratowych)*	*Osada szkolna (1 morga 36 prętów kwadratowych)*	*Uwagi*
1834	25	26	27	
1841	26	niewymieniona	niewymieniona	Propinatorem na 9-morgowej działce nr 26 jest tu Jan Nykiell. W domu nr 25 wymieniony jest jako chałupnik Walenty May, który w rejestrze z 1838 występuje jako karczmarz i kowal, a w 1839 jako karczmarz. Pod numerem 27, zarówno w roku 1838, jak i 1841 wymieniony jest Andrzej Borowicz, młynarz, tego ostatniego jednak w rejestrze za 1839 r. wymienia się w domu pod numerem 5.
1868 (I)	27	26	25	
1868 (II)	niewymieniona	27	26	Jako osady wspólne wymienione jedynie te o numerach 26 i 27. Pod numerem 25 (jest to jednak działka większa niż osada karczemna, licząca 7 diesiatin i 1870 sążni kwadratowych) funkcjonują „spadkobiercy Ludwika Gniotka".
1896	niewymieniona	27	26	Powtórzone informacje za rejestrem z 1868 r. (II). Te same numery utrwalone jako obowiązujące.

84 *Rys ręczny Miasta Fabrycznego Łodzi,* oprac. J. Lenartowski, 1849, [w:] *Atlas historyczny miasta Łodzi.* Dostęp online (8 VIII 2021): https://atlas.ltn.lodz.pl/

85 Zob.: *Początki rozwoju kapitalistycznego…,* s. 260, 264, 289.

86 *Magistrat Miasta Łodzi do Rządu Gubernialnego Warszawskiego* [brudnopis], Łódź 10/22 X 1865, APŁ, AMŁ, seria 2.1.1, sygn. 537, s. 220, 225.

87 *Wyrok Sądu Okręgowego w Łodzi, 3 III 1930,* APŁ, AMŁ, seria 4.20, sygn. 28145, s. nlb.; *Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie, 21 X 1931,* APŁ, AMŁ, seria 4.20, sygn. 28145, s. nlb.; *Wyrok Sądu Grodzkiego w Łodzi, 18 IV 1939,* APŁ, AMŁ, seria 4.20, sygn. 28146, s. nlb.

88 APŁ, *Akta Gminy Chojny, seria 1, Akta Wójta Gminy,* sygn. 9, k. 8v-9, sygn. 15, k. 45v-46; APŁ, *Dyrekcja Szkolna w Łodzi,* sygn. 1443, s. 118, 171-173, k. 230v; APŁ, *Urząd Gubernialny Piotrkowski do Spraw Włościańskich,* sygn. 1696, s. 17; sygn. 1763, s. nlb., sygn. 1805, s. 8.

Przeniesienie szkoły z Augustowa, kolonii utworzonej przez Prusaków pierwotnie pod nazwą Friedrichshagen na wschodnich gruntach Zarzewa, do samego Zarzewa planowano już przed przebudową[89] tego ostatniego. Wytyczono wtedy konkretną działkę, ale mieszkańcy nie wyrazili chęci by finansować placówkę edukacyjną i do wzniesienia budynku nie doszło[90]. Dekadę później wrócono do zamysłu. W roku 1838 padła propozycja, by budynek gospodarczy przy szkole, a mianowicie „obórkę", sklecono z materiału, jaki można by pozyskać z niepotrzebnego już sołeckiego spichlerza, czyli wzmiankowanego przez nas wcześniej niewielkiego budynku za „dworem", który to spichlerz i tak miano sprzedać[91]. Okazało się jednak, że został on już samowolnie rozebrany przez dzierżawczynię dóbr Gałków, do których wtedy należała wieś, a pozyskanego budulca użyto na wzniesienie wiejskiej karczmy[92]. Ostatecznie **szkołę i przypisany do niej budynek gospodarczy udało się postawić w 1847 (lub 1849) roku – w tym samym miejscu, w którym kilkadziesiąt lat później stanął budynek murowany szkoły. Zachowały się nawet ich projekty[93]. Jest to najstarsza znana nam dokumentacja budowlana obiektów z terenu wsi. Najistotniejszym tu dla nas faktem jest, że do końca lat 30. musiano rozebrać większość, jeśli nie wszystkie budynki sołectwa, skoro pomysł wykorzystania budulca dotyczył tylko jednego z nich. Możemy się też domyślać, że pozostałe budynki, podobnie jak spichlerz, były przeznaczone na źródło surowca budowlanego i ewentualną sprzedaż.**

Wspomnieliśmy o przynależności wsi do dóbr Gałków. Właściwie wsie dawnego klucza łódzkiego, czyli Zarzew i Widzew, do roku 1842 należały do ekonomii Łaznów, jednakże sam Łaznów został w tym roku wyłączony jako majorat i reszta dóbr przyjęła nazwę Gałków. Gdy wreszcie w roku 1855 wyłączono z wspólnej dla nich księgi wieczystej sam Gałków, przyjęły

89 Zob.: APŁ, *Dyrekcja Szkolna w Łodzi,* sygn. 1443.

90 *Komisarz Obwodu Łęczyckiego do Komisji Województwa Mazowieckiego, Łęczyca 7 XII 1826,* APŁ, Dyrekcja Szkolna w Łodzi, sygn. 1443, s. 98-99.

91 *Notatka bez danych,* APŁ, Dyrekcja Szkolna w Łodzi, sygn. 1443, s. 153.

92 *Asesor ekonomiczny okręgu II do Rządu Gubernialnego Mazowieckiego, Tomaszów 15/27 V 1838,* APŁ, Dyrekcja Szkolna w Łodzi, sygn. 1443, s. 157-159.

93 *Rysunek Domu Szkolnego wystawić się maiącego we Wsi Rządowey Zarzew, przenieść się maiącego z wsi Rząd. czyli Kolonii Augustów,* [1841 r.], APŁ, *Dyrekcja Szkolna,* sygn. 1444, s. 325; *Rysunek Obory wraz [z] Drwalnią Domu Szkólnego we Wsi Zarzew,* [1841 r.], APŁ, *Dyrekcja Szkolna,* sygn. 1444, s. 326.

nazwę dóbr Chorzęcin[94]. **Jak pamiętamy, jeszcze przed regulacją dokonaną w latach 20. XIX w. istniała w Zarzewie karczma, w której propinację posiadał dzierżawca klucza łódzkiego. Według opisu jeszcze z końca XVIII wieku jej stan był daleki od ideału:** strzecha przeciekała, ściany były powyginane, a wyposażenie niekompletne. Wyszynkiem trudnił się jeden z miejscowych gospodarzy w zamian za dodatkowy przydział 5 mórg ziemi zwolnionych od opłat[95]. **Po regulacji osady karczmę miano przenieść na działkę wytyczoną w miejscu, w którym niegdyś stały zabudowania sołectwa.** Liczyła ona 9 mórg i 37 prętów kwadratowych powierzchni[96], czyli około 5,1 hektara. Zabudowania nowej karczmy stanąć miały przy skrzyżowaniu dróg. Ponieważ jako karczmarze w większości przypadków pojawiają się w źródłach osoby o nazwiskach chłopów zamieszkujących wieś, jest prawdopodobne, że zatrudniani oni byli na tych co poprzednio zasadach, to znaczy, że wyszynk wynagradzany był możliwością uprawy gruntu przykarczemnego. W takiej sytuacji zabudowania sołectwa pozostawione w dawnym miejscu stanowiłyby tylko przeszkodę w eksploatacji działki. **Powiedziałem wyżej o prawdopodobieństwie rozebrania „dworku" i innych elementów kompleksu do końca lat 30. XIX w. Potwierdza to plan ekonomii Łaznów z 1842 r., ukazujący prawdopodobnie stan z roku 1838. Na interesującej nas działce karczemnej widzimy tylko dwa nowe budynki** usytuowane przy nowo wytyczonej drodze – obecnej ulicy Papierniczej, ale nie przy skrzyżowaniu, jak zakładał znany nam projekt regulacyjny, a nieco dalej na południe[97]. Z wykazu datowanego na 1868 r. wiemy natomiast, że zabudowania zajmowały na omawianym terenie powierzchnię 46 prętów kwadratowych, pole uprawne liczyło 6 mórg i 251 prętów kwadratowych, natomiast 2 morgi i 40 prętów kwadratowych przeznaczono na łąki[98].

94 Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, *Hipoteka Powiatu Brzezińskiego,* sygn. 3/80, dział I, s. nlb. W inwentarzu archiwalnym księga opisana jest jako „Gałków", ale początkowo była to księga dóbr Łaznów, a ostatecznie – Chorzęcin.

95 A. Stebelski, *Łódź…*, s. 79.

96 *Rejestr pomiarowy ziem włościańskich wsi skarbowej Zarzew,* 13/25 IX 1968, APŁ, Urząd Gubernialny Piotrkowski do Spraw Włościańskich, sygn. 1696, s. 17.

97 *Plan Ekonomii i Leśnictwa Łaznow w Gubernii Mazowieckiey Obw. Rawskim,* oprac. Łużecki i in., 1842, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 232-4. Podobny plan, ale bez interesującej nas karty [w:] APŁ, Zbiór Kartograficzny, sygn. 82.

98 *Rejestr pomiarowy ziem włościańskich wsi skarbowej Zarzew,* 13/25 IX 1968, APŁ, Urząd Gubernialny Piotrkowski do Spraw Włościańskich, sygn. 1696, s. 17.

Od końca XIX w. dawna działka sołecka nazywana jest już osadą pokarczemną i na planie z 1896 r. nie widać już na niej żadnej budowli[99]. Leśnictwo Łaznów, działające na terenie dóbr Chorzęciny, które administrowało osadą pokarczemną, dzierżawiło ją jednemu z chłopów. Na przełomie wieków był to Tomasz Angielczyk[100]. **W roku 1901 odłączono od działki część północno-zachodnią, którą wkrótce potem przecięła kolej obwodowa[101].** W ten sposób zmniejszyła się do około sześciu mórg. W dwudziestoleciu międzywojennym, po akceptacji faktów dokonanych przez władze okupacyjne, linia kolei obwodowej stała się na tym odcinku granicą Łodzi i Zarzewa[102]. **Pozostałą część osady pokarczemnej władze wojewódzkie przekazały na potrzeby utrzymania nauczyciela. Poddzierżawiło ongrunt jednemu z chłopów – Walentemu Gniotkowi – opłacając czynsz samodzielnie[103].** Zachęceni możliwościami, jakie otworzyły się w związku z zaprowadzoną reformą rolną, zarówno Gniotek, jak i rodzina Angielczyka wystąpili z prośbą do państwa o przekazanie im gospodarstwa na własność. Wniosek pierwszego nie odniósł skutku[104], a sprawa drugiego, jak się wydaje, nie została rozpatrzona przed wybuchem wojny. Chodziło już praktycznie o samą tylko ziemię. **Plan z lat 30. XX wieku ukazuje na niej tylko jeden niewielki budynek usytuowany przy drodze na Łódź[105] – prawdopodobnie wzniesiony przez Tomasza Angielczyka[106]. Widać go**

99 *Plan części wsi Zarzew, 1896,* APŁ, Zbiór Kartograficzny, sygn. 634

100 *Umowa między Tomaszem Angielczykiem a leśniczym Leśnictwa Łaznów, 1 IX 1899* [tłumaczenie], APŁ, Starostwo Powiatowe Łódzkie, sygn. 429, s.nlb.; *Umowa między Tomaszem Angielczykiem a Cesarsko-Niemieckim Prezydentem Policji w Łodzi, Zarzew 16 VIII 1916* [odpis], APŁ, Starostwo Powiatowe Łódzkie, sygn. 429, s.nlb.

101 Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, *Hipoteka Powiatu Brzezińskiego,* sygn. 3/80, dział I (dalsza część), s. nlb.; C. Jensen, M. Jerczyński, *Koleją przez Łódź. Historia łódzkiej kolei,* Łódź 2017, s. 61.

102 *Obwieszczenie wojewody łódzkiego z dnia 11 maja 1933 r. o stwierdzeniu i ustaleniu granic miasta Łodzi,* „Łódzki Dziennik Wojewódzki", nr 10, 15 V 1935 r., s. 194-197.

103 *Protokół przesłuchania Walentego Gniotka, Chojny 2 V 1938,* APŁ, Starostwo Powiatowe Łódzkie, sygn. 426, s. 5; *Protokół przesłuchania Walentego Gniotka, Łódź 6 V 1938,* APŁ, Starostwo Powiatowe Łódzkie, sygn. 426, s. 6.

104 *Orzeczenie Starosty Powiatowego z dnia 17 października 1938 r.,* APŁ, Starostwo Powiatowe Łódzkie, sygn. 426, s. 8

105 *Plan hipoteczny z 1 VIII 1930 r.,* APŁ, Zbiór Kartograficzny, sygn. 5/4146.

106 Zob.: *Plan wsi Zarzew, 1934,* APŁ, Akta Gminy Chojny, seria 3: Akta Urzędu Gminy, sygn. 1788, s. nlb.

również na zdjęciu lotniczym z roku 1942. Co ciekawe widać na nim jeśli nie ślady po samej sołtysówce, to w każdym razie linię zieleni „docięta" w ten sposób, by omijała niegdyś jej budynek. Wyraźnie na zdjęciu tym zaznacza się w obszarze pól kształt działki siedliskowej dawnego Zarzewa sprzed regulacji i jego przydomowych ogrodów, których próżno szukać na współczesnych fotografiach lotniczych i satelitarnych[107].

107 http://www.wwii-photos-maps.com/aerialphotoslodz.html

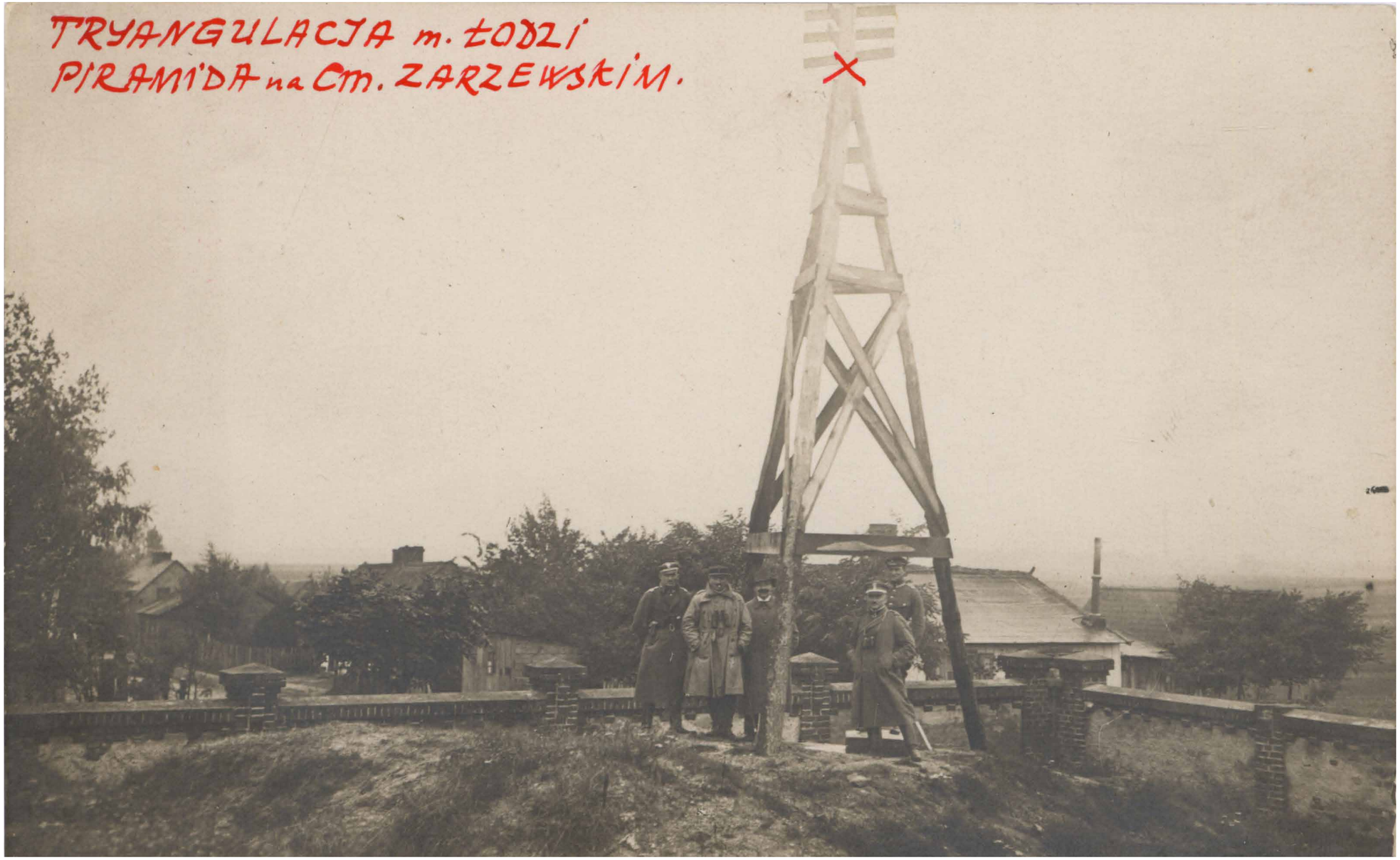

Widok na tereny Zarzewa. Fotografia z triangulacji miasta Łodzi, 1919,
APŁ, Zbiór Ikonograficzny, sygn. 15-35.

PODSUMO WANIE

W toku badań doznaliśmy dotkliwego braku części istniejącej kiedyś dokumentacji. Zachowały się materiały proweniencji kościelnej, dotyczące dawnego klucza łódzkiego, ewentualnie dóbr go obejmujących, ale chronologicznie tylko nieznacznie pokrywające się z interesującym nas okresem; zachowały się też, zazwyczaj w bardzo dobrym stopniu, akta późniejszych gmin, urzędów włościańskich i administracji szkolnej traktujące często o Zarzewie. Te znowu były dla nas zbyt późne i raczej skąpe informacyjnie w odniesieniu do podejmowanego tematu. Widoczny luka w dokumentacji obejmowała przede wszystkim losy wsi w kontekście jej funkcjonowania w kompleksie dóbr rządowych. Jej charakter niewielkiego fragmentu większych państwowych majątków sprawił, że przez długi czas Zarzew nie miał własnej księgi wieczystej. W księdze dóbr Łaznów, Gałków i Chorzęcin, zdominowany przez inne części tychże, jest wzmiankowany stosunkowo rzadko i mało treściwie. **Główny jednak problem stanowiło to, że z akt administracji dóbr rządowych z terenów dawnego województwa mazowieckiego, guberni warszawskiej, potem guberni piotrkowskiej, zachowały się zaledwie szczątki.** Jeśli chodzi o sam Zarzew, to do naszych czasów – dzięki temu, że oddzielono je od dokumentacji aktowej – dotrwały właściwie wyłącznie opracowania kartograficzne. Zniszczeniu w czasie ostatniej wojny uległy zarówno akta dziewiętnastowiecznej administracji polsko-rosyjskiej, jak również przejęte przez nią dawniejsze operaty pruskie. W każdym razie moje poszukiwania wsi Zarzew lub Rozrarzew z ówczesnego

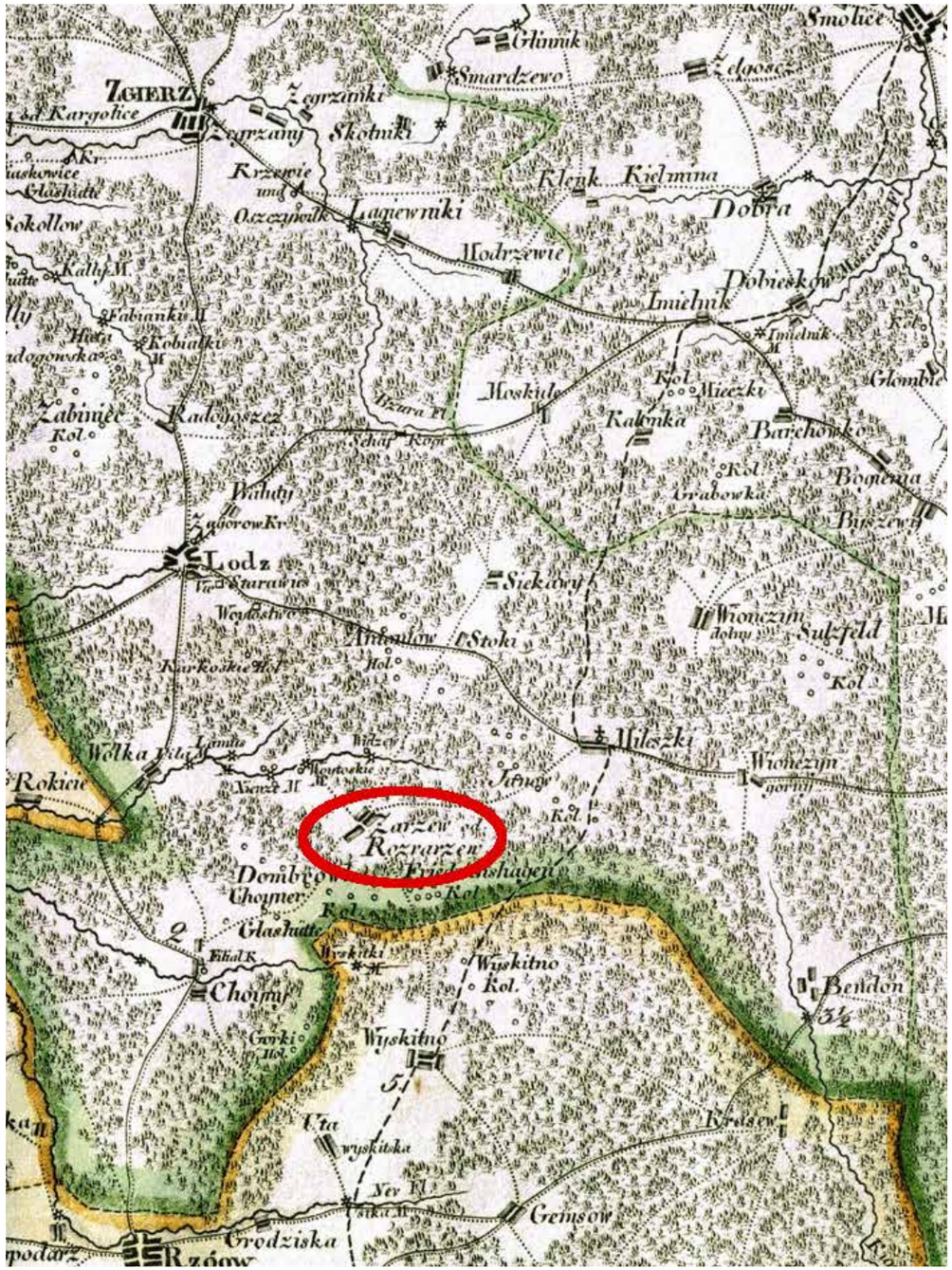

powiatu zgierskiego w tak zwanej indagandzie pruskiej nie przyniosły rezultatu. W tej mierze byłem więc zdany na informacje przytoczone przez historyków międzywojennych.

W wyniku przeprowadzonej kwerendy i analizy źródeł, przede wszystkim zaś nałożenia odnalezionych planów historycznych na współczesne odwzorowanie terenu, udało się, pomimo tych trudności, ustalić działkę, na której stał budynek mieszkalny Załęskich w Zarzewie (współcześnie jest to działka oznaczona jako W31-1/12), oraz – w przybliżeniu – jego położenie w obrębie tej działki. Bliższe wskazania lokalizacje zawarte są w załączonym materiale ilustracyjnym. Udało się zidentyfikować osoby zamieszkujące budynek we wskazanym okresie, stanowiące dwa pokolenia rodziny Załęskich, oraz z dużym prawdopodobieństwem określić czas wzniesienia dworku i jego likwidacji. To pierwsze usytuowałem w przedziale po 1777 r. do 1779 r., drugie – na okres po 1829 r., najpewniej przed 1838 r. Jeżeli chodzi o fizyczną formę dworku, udało się ustalić na podstawie zapisów źródłowych rodzaj konstrukcji budynku, który przejęli Załęscy po swoich poprzednikach na sołectwie, jego rozmiary, w przybliżeniu użyte materiały budowlane, rozkład pomieszczeń, wyposażenie w takie elementy jak drzwi, piece i okna. Wobec braku projektów budowlanych, ikonografii, można było pozwolić sobie tylko na snucie hipotez o jego wyglądzie zewnętrznym, posiłkując się wiedzą o zachowanych analogicznych budynkach. Przy okazji postarałem się osadzić badane kwestie w kontekście rozwoju wsi i dostarczyć wskazówek, które mogą być przydatne przy prowadzeniu dalszych badań nad jej historią. Pozwoliło to jednocześnie na lepsze określenie, jaki charakter miał dom Załęskich w Zarzewie i jak wpłynęło to na jego losy. Wskazałem także nowe pole ewentualnych badań, a mianowicie sołectwo zarzewskie wytyczone w zachodniej części wsi w wyniku jej regulacji po 1825 r., na którego terenie jeszcze za bytności Załęskich w Zarzewie znajdowały się przeznaczone na ich użytek budynek mieszkalny i gospodarczy.

Usytuowanie wsi Zarzew (oznaczonej czerwoną elipsą) na lokalnych szlakach komunikacyjnych na przełomie XVIII i XIX w. Na podstawie: *Special Karte von Südpreussen,* [skala 1:150 000], oprac. D. Gilly, Berlin, 1802-1803.

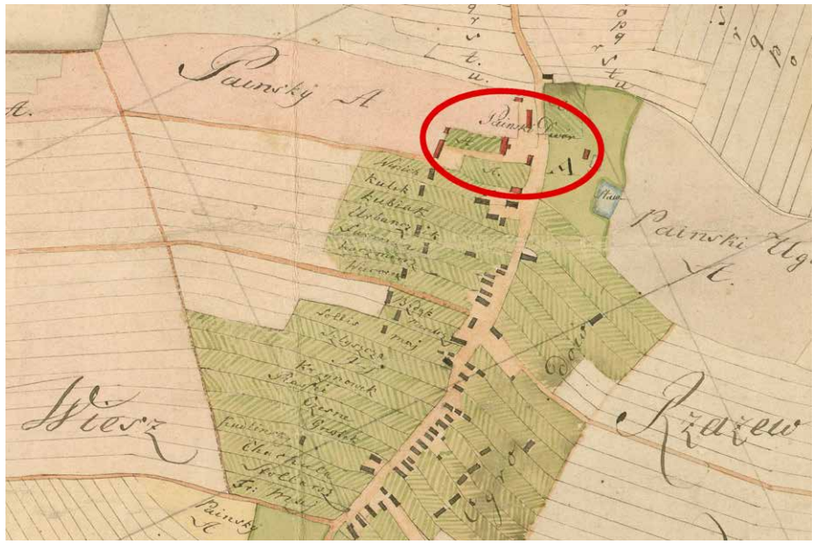

Siedlisko wsi Zarzew na planie z 1802 r. Czerwoną elipsą oznaczono zabudowania sołectwa. Na podstawie: *Mapa z Królewskigo Wsie Zarzew albo Rozarzew [!] w Krolewska Intendanturi Laznowa*, oprac. F. W. Sievert, 1802 r., AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 356-11.

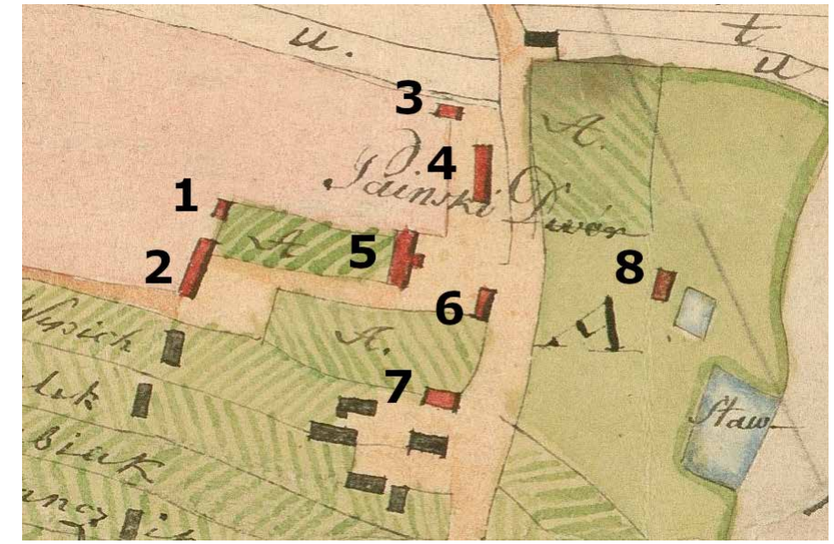

Budynki sołectwa zarzewskiego na przełomie XVIII i XIX w. (kolorem czerwonym): 1. spichlerz; 2. stodoła; 3. dom czeladny; 4. obora (?); 5. dworek; 6. stajnia; 7. szopa; 8. dom czeladny (według A. Stebelskiego chlew i kurnik). Na podstawie: *Mapa z Królewskigo Wsie Zarzew albo Rozarzew [!] w Krolewska Intendanturi Laznowa*, oprac. F. W. Sievert, 1802 r., AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 356-11.

Rekonstrukcja planu: B*rulion Plan Klucza Lodzkiego W Departamencie Warszawskim Powiecie Zgiersko-Łęczyckim sytuowanego Do Dobr Narodowych należącego*, oprac. F. Johnney, 1812/1813. Na podstawie planów: APŁ, Zbiór Kartograficzny, sygn. 513; AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 233-03.

Siedlisko wsi Zarzew na początku XIX w. na planie F. Johnneya (za Sievertem). Czerwoną elipsą oznaczono zabudowania sołectwa. Na podstawie: *Brulion Plan Klucza Lodzkiego W Departamencie Warszawskim Powiecie Zgiersko-Łęczyckim sytuowanego Do Dobr Narodowych należącego,* oprac. F. Johnney, 1812/1813, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 233-03.

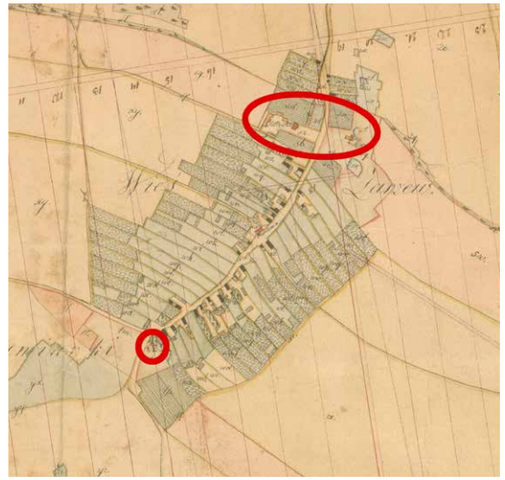

Siedlisko wsi Zarzew około roku 1825. Czerwonymi elipsami oznaczono zabudowania sołectwa. Na podstawie: *Mappa Klucza Łodz...*, oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5.

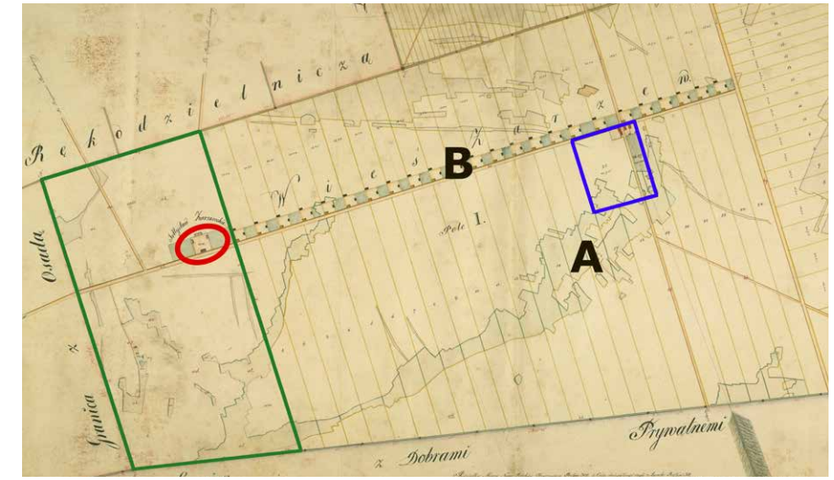

Regulacja wsi Zarzew w drugiej połowie lat 20. XIX w. Literą A oznaczony zarys siedliska dawnej wsi Zarzew, literą B – nowe siedlisko wzdłuż ulicy Zarzewskiej. Kolorem niebieskim oznaczone planowane działki: na wiejską karczmę, kuźnię i szkołę, w których obrębie stały zabudowania starego sołectwa. Kolorem zielonym oznaczone tereny przeznaczone na nowe sołectwo zarzewskie, a w czerwonej elipsie – planowane zabudowania nowego sołectwa. Na podstawie: *Mappa wsi Widzew i Zarzew Niemniey Osady Komorniczey Poręby do Ekonomii Rządowéy Łaznów należących; w Obwodzie Łęczyckiem w Województwie Mazowieckiem sytuowanych,* oprac. J. Leśniewski, 1825-1826, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 297-32.

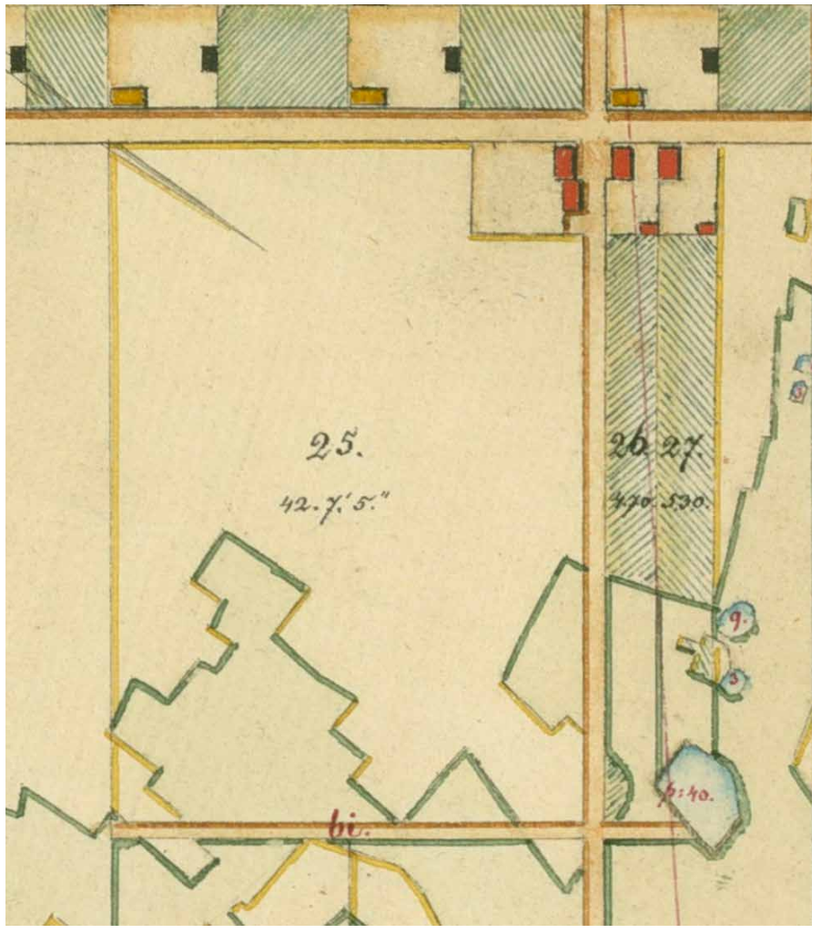

Planowane działki i budynki użyteczności publicznej w Zarzewie: osada karczemna (tu oznaczona numerem 25), kowalska (nr 26) i szkolna (nr 27). Na podstawie: *Mappa wsi Widzew i Zarzew Niemniey Osady Komorniczey Poręby do Ekonomii Rządowéy Łaznów należących; w Obwodzie Łęczyckiem w Województwie Mazowieckiem sytuowanych,* oprac. J. Leśniewski, 1825-1826, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 297-32.

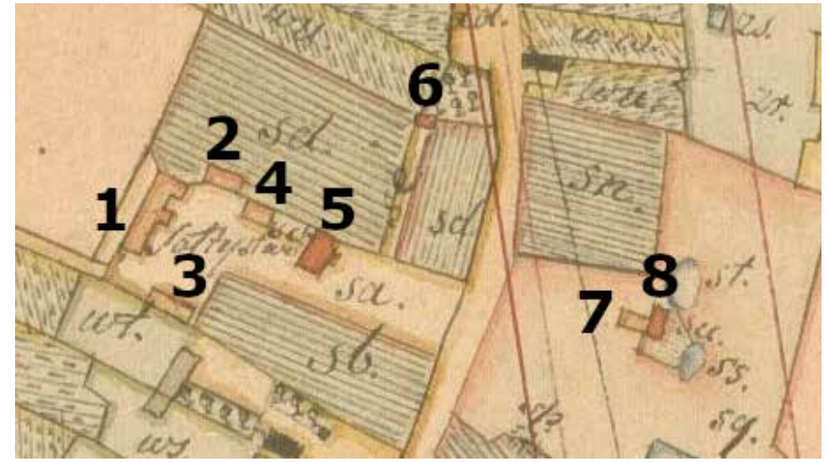

Budynki sołectwa zarzewskiego w 1825 roku: 1. spichlerz i stodoła (?); 2. nieokreślony budynek gospodarczy; 3. nieokreślony budynek gospodarczy; 4. nieokreślony budynek gospodarczy; 5. dworek; 6. dom czeladny; 7. nieokreślony budynek gospodarczy (chlew lub obora?); 8. dom czeladny. Na podstawie: *Mappa Klucza Łodz...*, oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5.

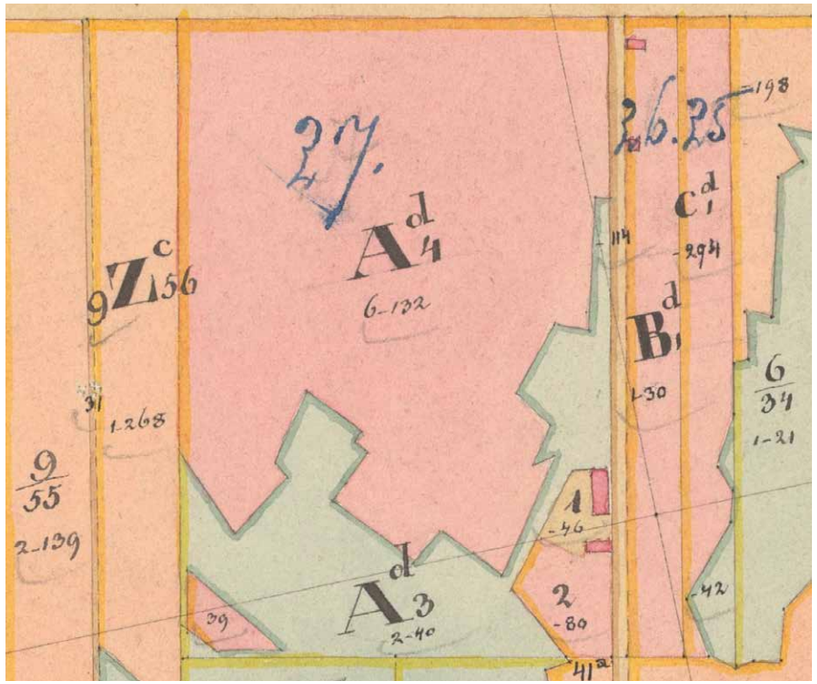

Działki i budynki użyteczności publicznej w Zarzewie: osada karczemna (tu oznaczona numerem 27), kowalska (nr 26) i szkolna (nr 25). Na podstawie: *Plan Ekonomii i Leśnictwa Łaznow w Gubernii Mazowieckiey Obw. Rawskim*, oprac. Łużecki i in., 1842, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 232-4.

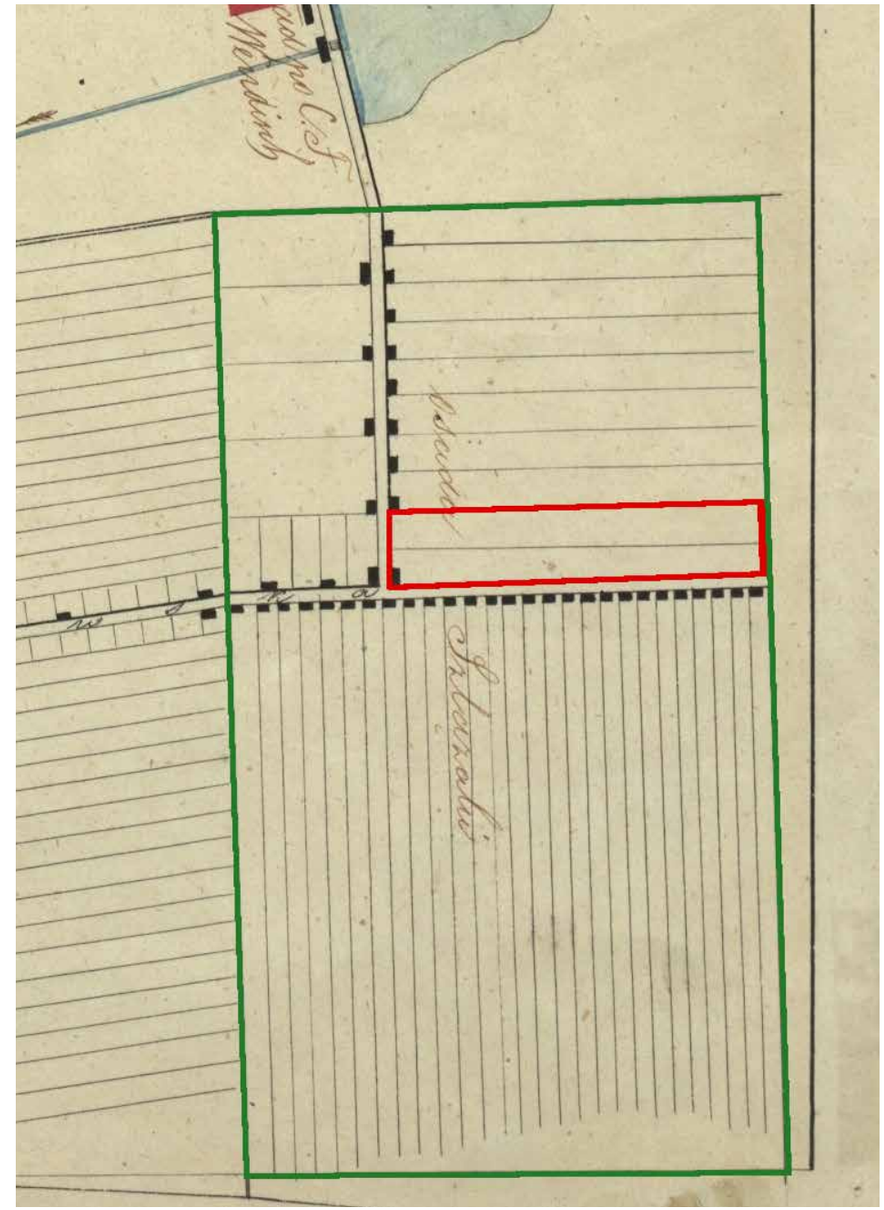

Fragment Łodzi na planie z 1849 r. Kolorem zielonym oznaczony obszar nowego sołectwa zarzewskiego przekształcony w osadę Ślązaki. Kolorem czerwonym oznaczone działki 14 i 15 w tej osadzie, na których wcześniej znajdowały się zabudowania nowego sołectwa zarzewskiego po regulacji w drugiej połowie lat 20. XIX w. Na podstawie: *Rys ręczny Miasta Fabrycznego Łodzi*, oprac. J. Lenartowski, 1849, [w:] *Atlas historyczny miasta Łodzi*, https://atlas.ltn.lodz.pl/ [dostęp online: 8 VIII 2021]. Special Karte von Südpreussen, [skala 1:150 000], oprac. D. Gilly, Berlin, 1802-1803.

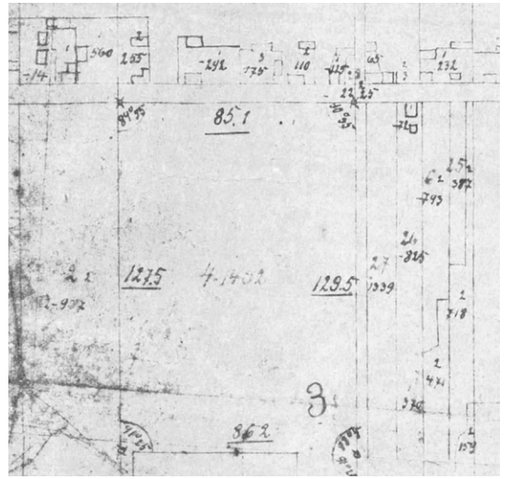

Działka pokarczemna, kowalska i szkolna w 1896 r. Źródło: *Plan części wsi Zarzew w 1896 r.*, APŁ, Zbiór Kartograficzny, sygn. 634.

Osada pokarczemna na planie z 1930 r. Na podstawie: *Plan hipoteczny z 1 VIII 1930 r.*, APŁ, Zbiór Kartograficzny, sygn. 5/4146.

Osada pokarczemna na zdjęciu lotniczym z 1942 r. (oznaczona kolorem czerwonym). Na podstawie: http://www.wwii-photos-maps.com/aerialphotoslodz.html

Nałożenie fragmentu wsi Zarzew z budynkami sołectwa według stanu na rok 1825 na współczesne zdjęcie satelitarne za pomocą programu Google Earth. Do tego nałożenia za punkty orientacyjne przyjęto siatkę ulic w Śródmieściu. Na podstawie: *Mappa Klucza Łodz...*, oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5.

Nałożenie budynków sołectwa według stanu z 1802 r. (żółty) na współczesne zdjęcie lotnicze. Zieloną ramką oznaczony obręb dawnej działki pokarczemnej. Na podstawie: *Mapa z Królewskigo Wsie Zarzew albo Rozarzew [!] w Krolewska Intendanturi Laznowa*, oprac. F. W. Sievert, 1802 r., AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 356-11. Źródło zdjęcia lotniczego: http://geoportal.gov.pl, [dostęp online: 21 VIII 2021 r.].

Nałożenie budynków sołectwa według stanu z 1812/1813 r. (czerwony) na współczesne zdjęcie lotnicze. Zieloną ramką oznaczony obręb dawnej działki pokarczemnej. Na podstawie: *Plan części klucza łódzkiego, ok. 1800-1815*, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 233-03. Źródło zdjęcia lotniczego: http://geoportal.gov.pl, [dostęp online: 21 VIII 2021 r.].

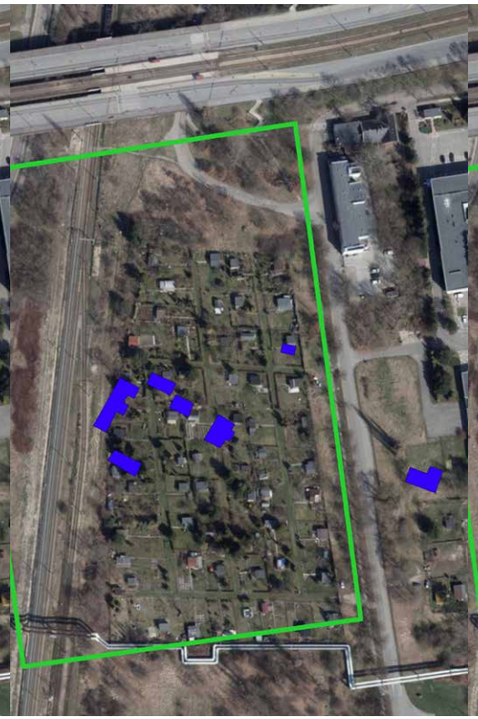

Nałożenie budynków sołectwa według stanu z 1825 (niebieski) na współczesne zdjęcie lotnicze. Zieloną ramką oznaczony obręb dawnej działki pokarczemnej. Na podstawie: *Mappa Klucza Łodz…*, oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5. Źródło zdjęcia lotniczego: http://geoportal.gov.pl, [dostęp online: 21 VIII 2021 r.].

Nałożenie budynków sołectwa według stanu z 1802 (żółty), 1812/1813 (czerwony) i 1825 (niebieski) na współczesne zdjęcie lotnicze. Zieloną ramką oznaczony obręb dawnej działki pokarczemnej. Na podstawie: *Mapa z Królewskigo Wsie Zarzew albo Rozarzew [!] w Krolewska Intendanturi Laznowa*, oprac. F. W. Sievert, 1802 r., AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 356-11; *Plan części klucza łódzkiego*, ok. 1800-1815, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 233-03; *Mappa Klucza Łodz…*, oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5. Źródło zdjęcia lotniczego: http://geoportal.gov.pl, [dostęp online: 21 VIII 2021 r.].

Przybliżona lokalizacja dworku Załęskich. Źródło zdjęcia lotniczego: http://geoportal.gov.pl, [dostęp online: 21 VIII 2021 r.].

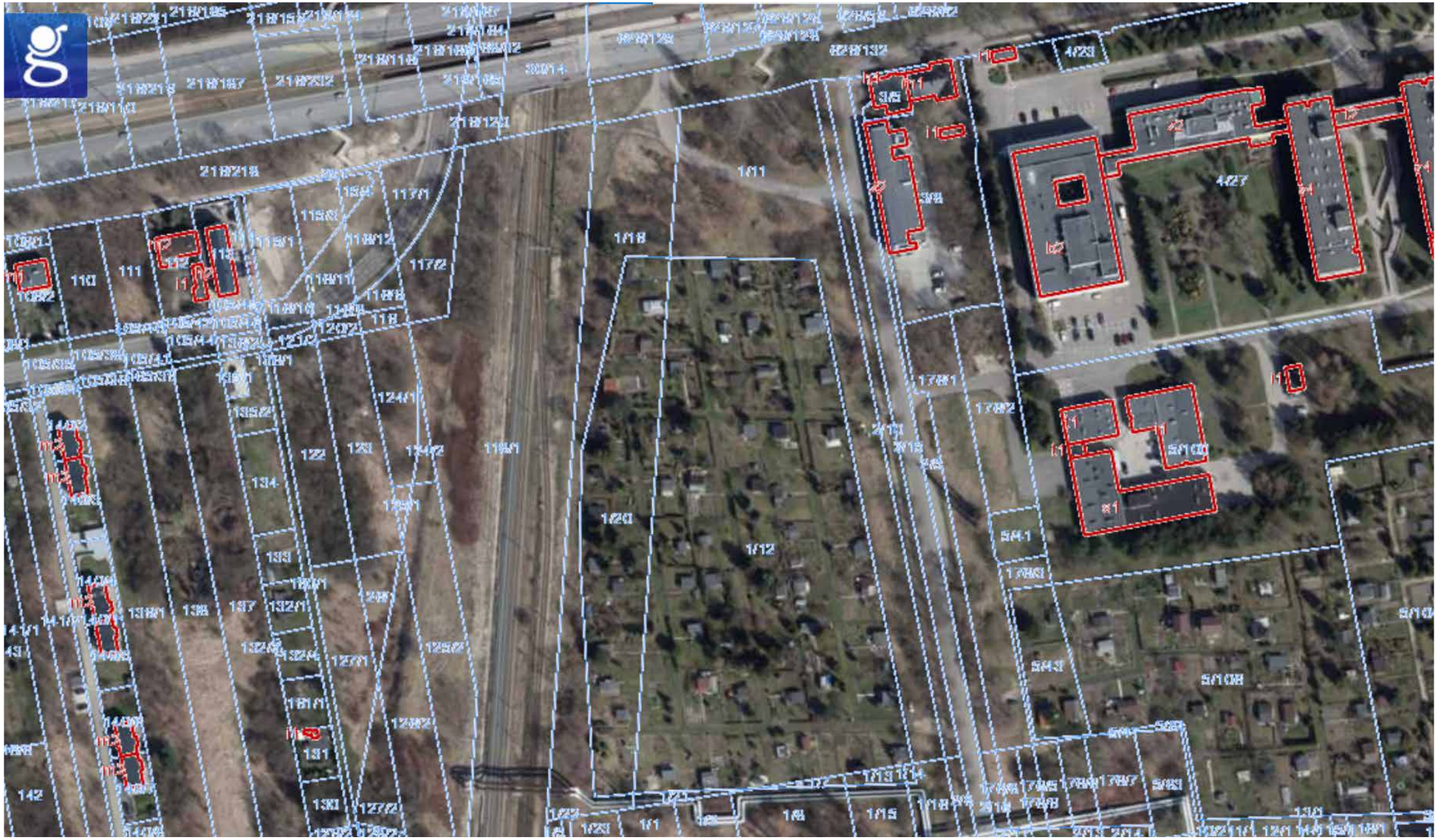

Współczesne działki hipoteczne w miejscu nieistniejących już zabudowań sołectwa Zarzewskiego. Źródło: http://geoportal.gov.pl, [dostęp online: 21 VIII 2021 r.].

Miejsce, w którym prawdopodobnie znajdował się dworek Załęskich – obecnie na terenie Rodzinnego Ogrodu Działkowego „Ponar-Jotes". Fot. Jerzy Głowacki, 4 XII 2021 r.

Budynek szkoły w Zarzewie z 1912 roku. Fot. Jerzy Głowacki, 4 XII 2021 r.

Widok na tereny dawnej działki pokarczemnej we wsi Zarzew. Fot. Jerzy Głowacki, 4 XII 2021 r.

Załęscy

związani z Zarzewem

Wojciech
x *Marianna nn.*

Piotr
* ok. 1740
† 1818 w Zarzewie
x *Anna z Ojrzanowskich*
* ok. 1757
† 1833 w Kalonce

Ignacy
* ok. 1777
† 1846 w Warszewicach

Jan
* ok. 1784
† 1827 w Zarzewie

Łukasz
* po 1784
† 1791 w Zarzewie

Tekla
x 1810 *Jan Płoszyński*

"Mapa z Królewskigo Wsie Zarzew albo Rozarzew [!] w Krolewska Intendanturi Laznowa",
oprac. F. W. Sievert, 1802 r., AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 356-11.

"Brulion Plan Klucza Lodzkiego W Departamencie Warszawskim Powiecie Zgiersko-Łęczyckim sytuowanego Do Dobr Narodowych należącego" [fragment z częścią południową klucza], oprac. F. Johnney, 1812/1813. AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 233-03. Pozostała część planu w: APŁ, Zbiór Kartograficzny, sygn. 513.

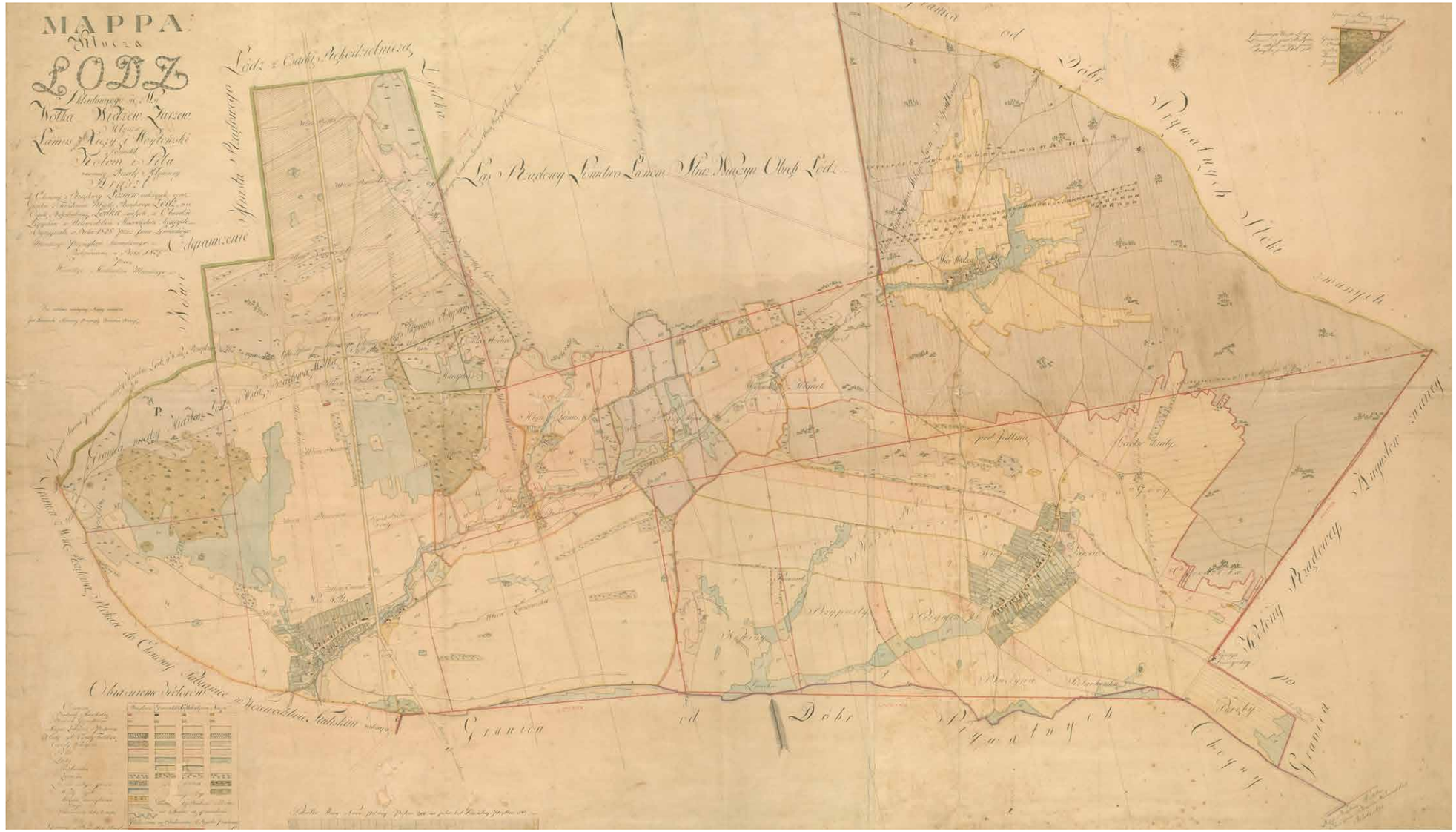

"Mappa Klucza Łodz Składaiącego się z Wsi: Wólka, Widzew, Zarzew, Młynów Lamus Xięży i Woytowski Posiadeł Kołom i Piła niemniey Dezerty Młynowey Araszt do Ekonomÿ Rządowey Łaznów należących, oraz Grontów z Territorium Miasta Rządowego Łódź, na Osadę Rękodzielniczą Łódka zaiętych w Obwodzie Łęczyckim w Województwie Mazowieckim leżących", oprac. J. Leśniewski, 1825 (kopia W. Minkiewicza z 1827 r.), AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 231-5.

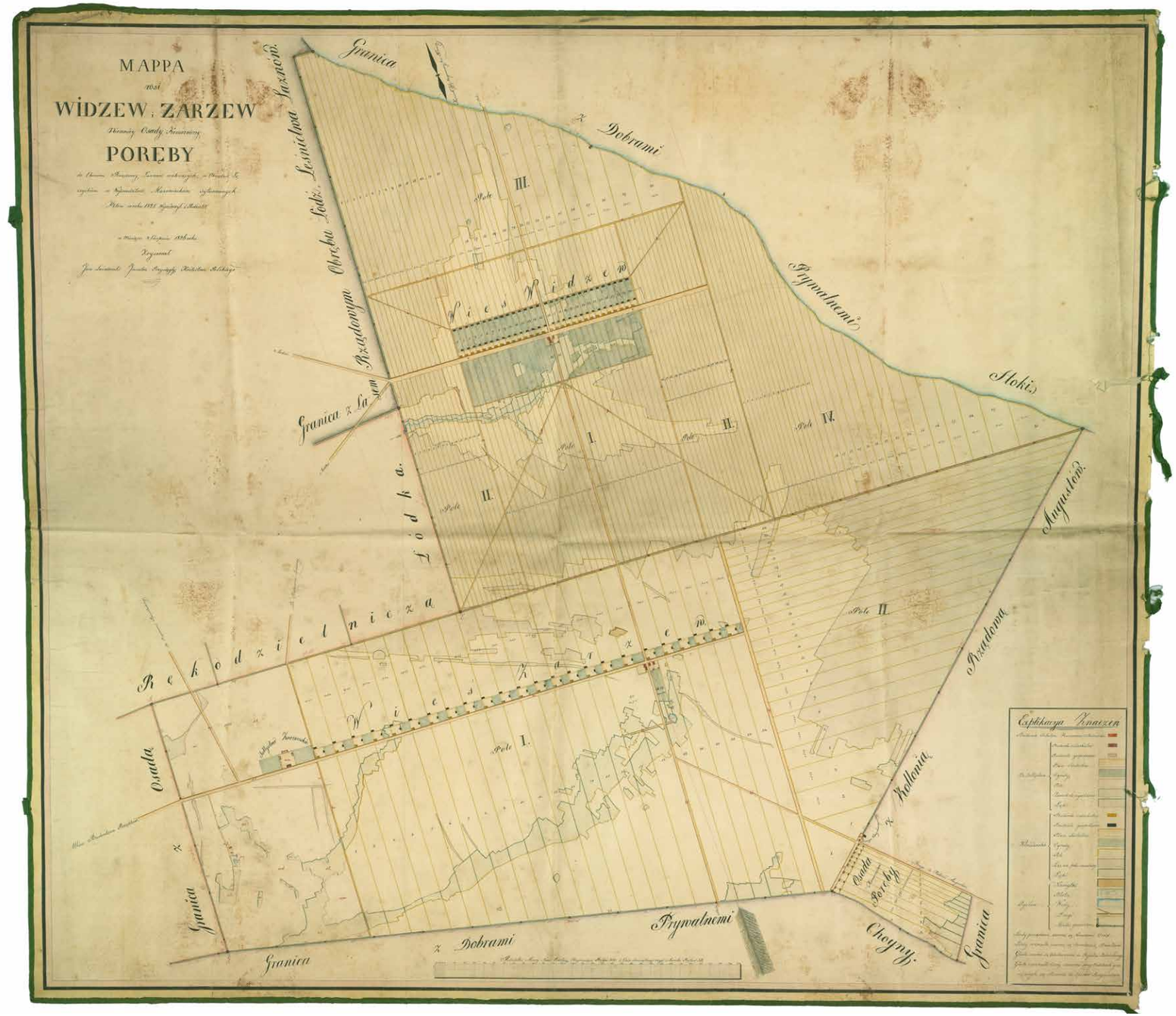

"Mappa wsi Widzew i Zarzew Niemniey Osady Komorniczey Poręby do Ekonomii Rządowéy Łaznów należących; w Obwodzie Łęczyckiem w Województwie Mazowieckiem sytuowanych", oprac. J. Leśniewski, 1825-1826, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 297-32.

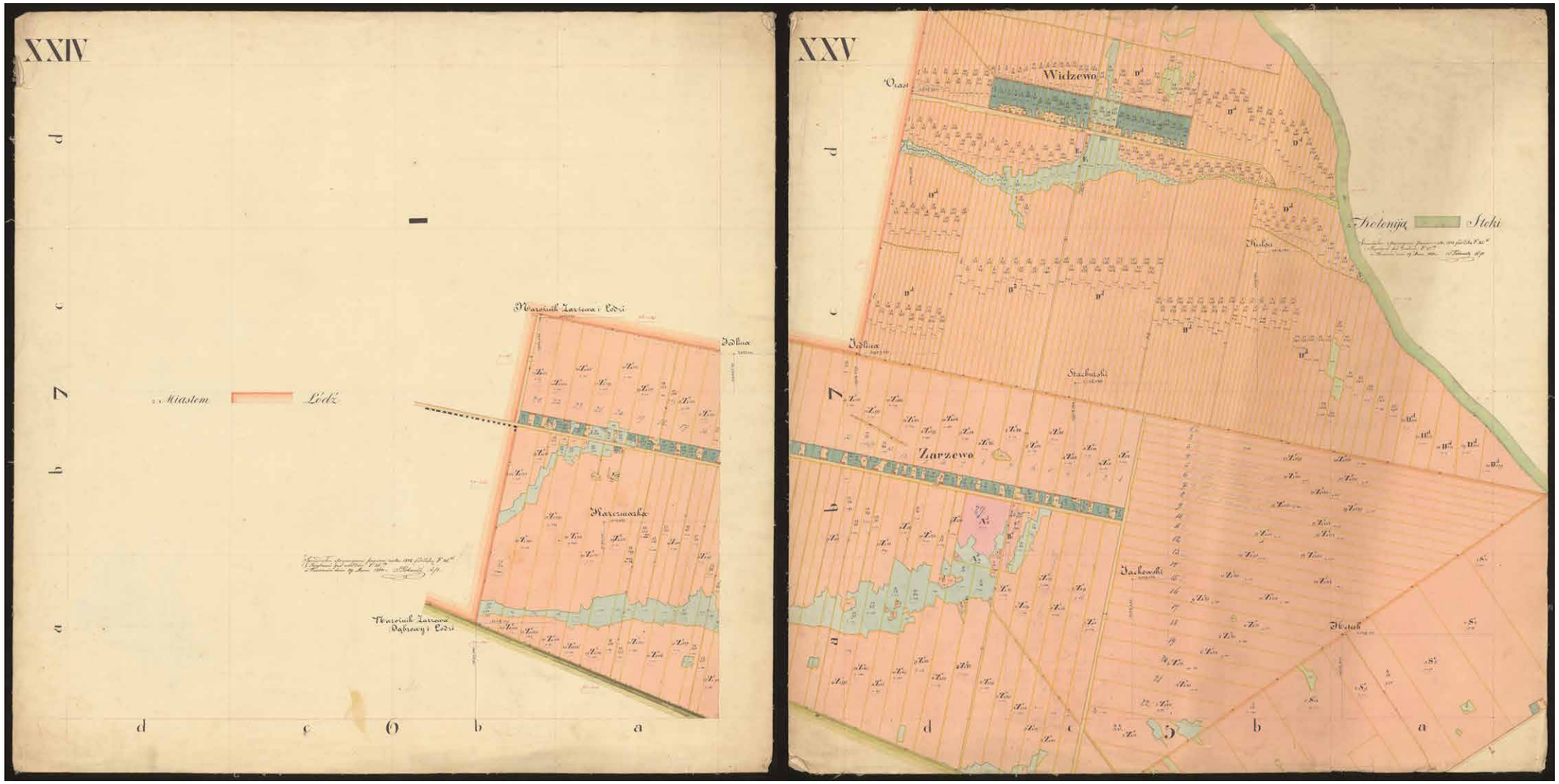

"Plan Ekonomii i Leśnictwa Łaznow w Gubernii Mazowieckiey Obw. Rawskim",
oprac. Łużecki i in., 1842, AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 232-4.

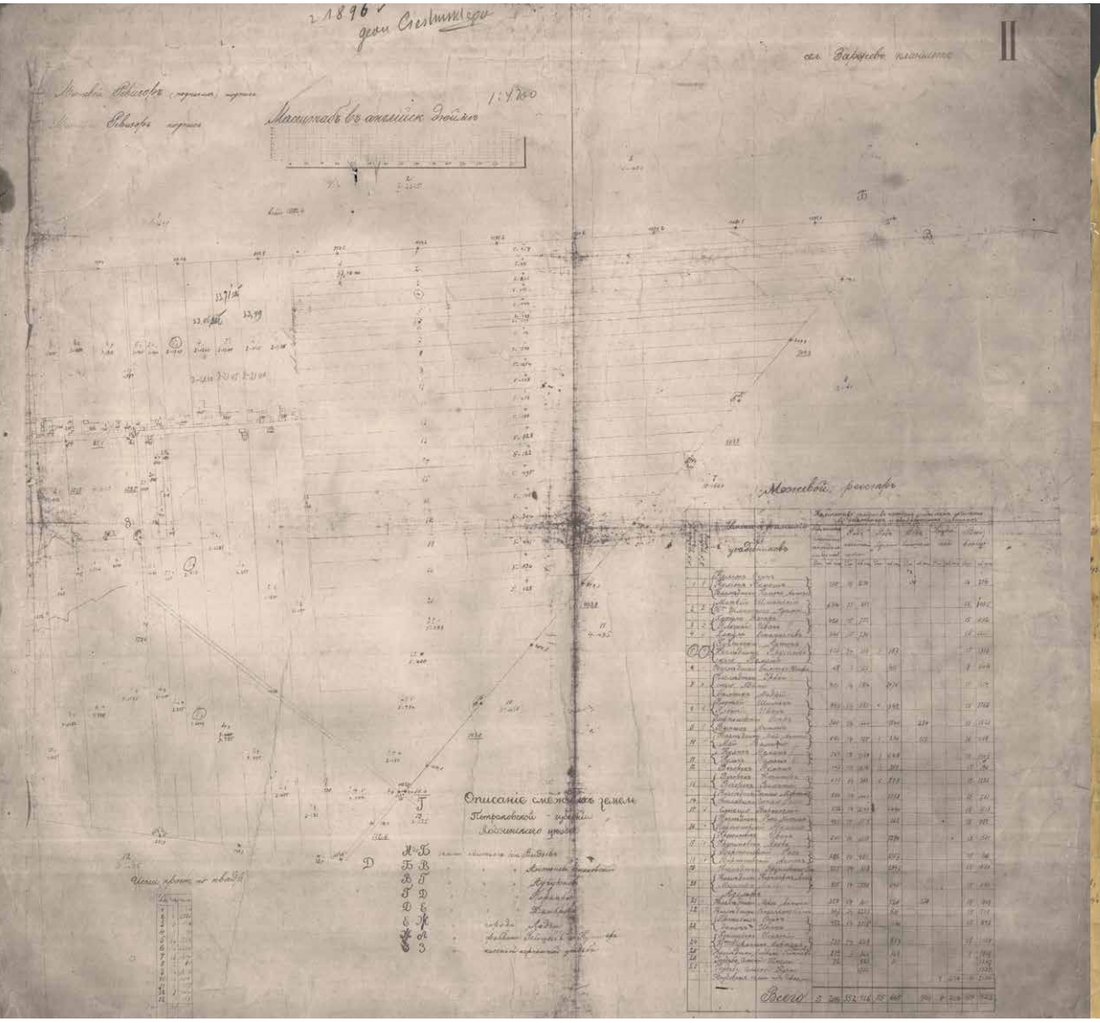

Plan części wsi Zarzew z 1896 r., APŁ, Zbiór Kartograficzny, sygn. 634.

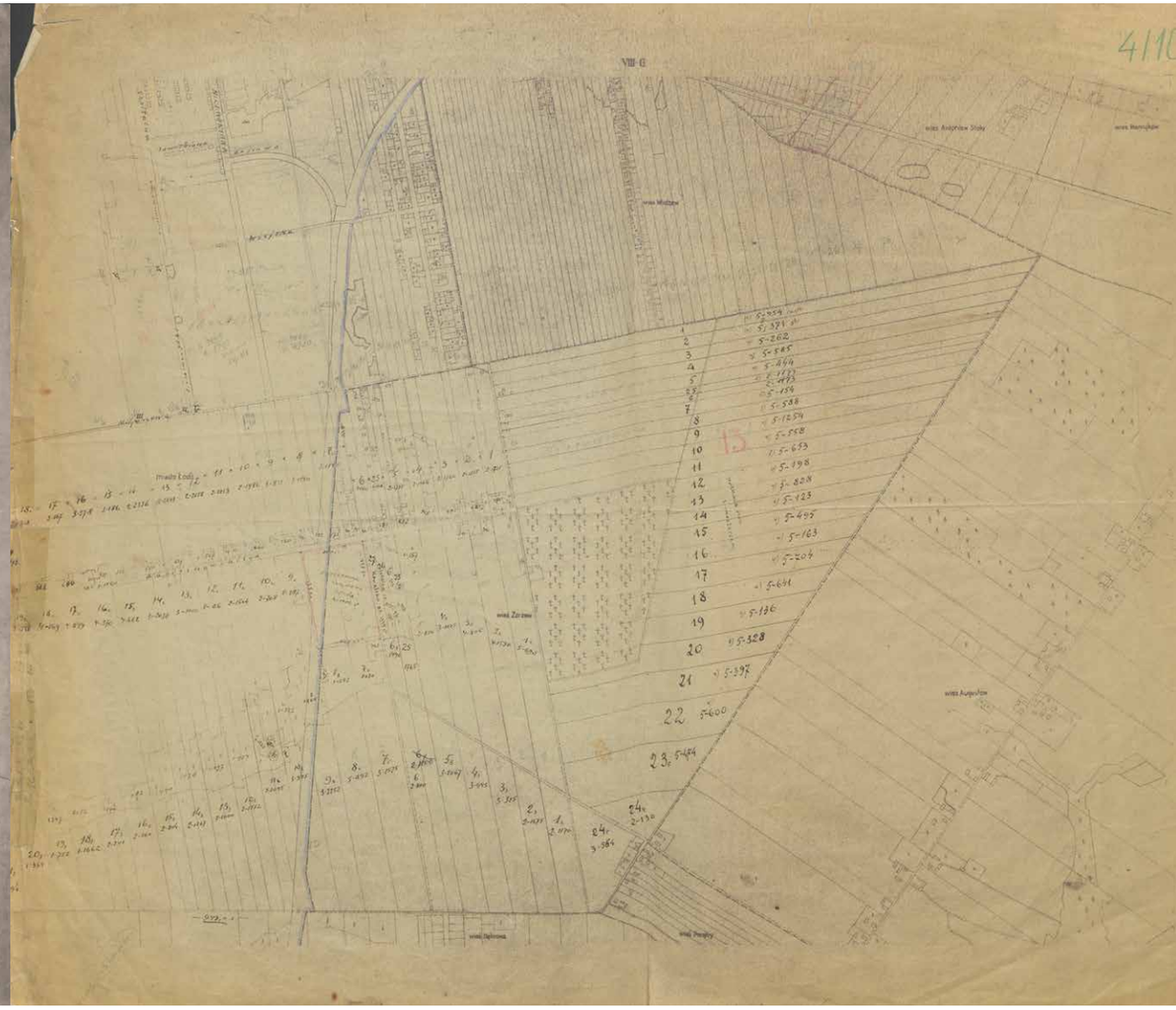

Plan hipoteczny Zarzewa z 1930 r., APŁ, Zbiór Kartograficzny, sygn. 5/4146.

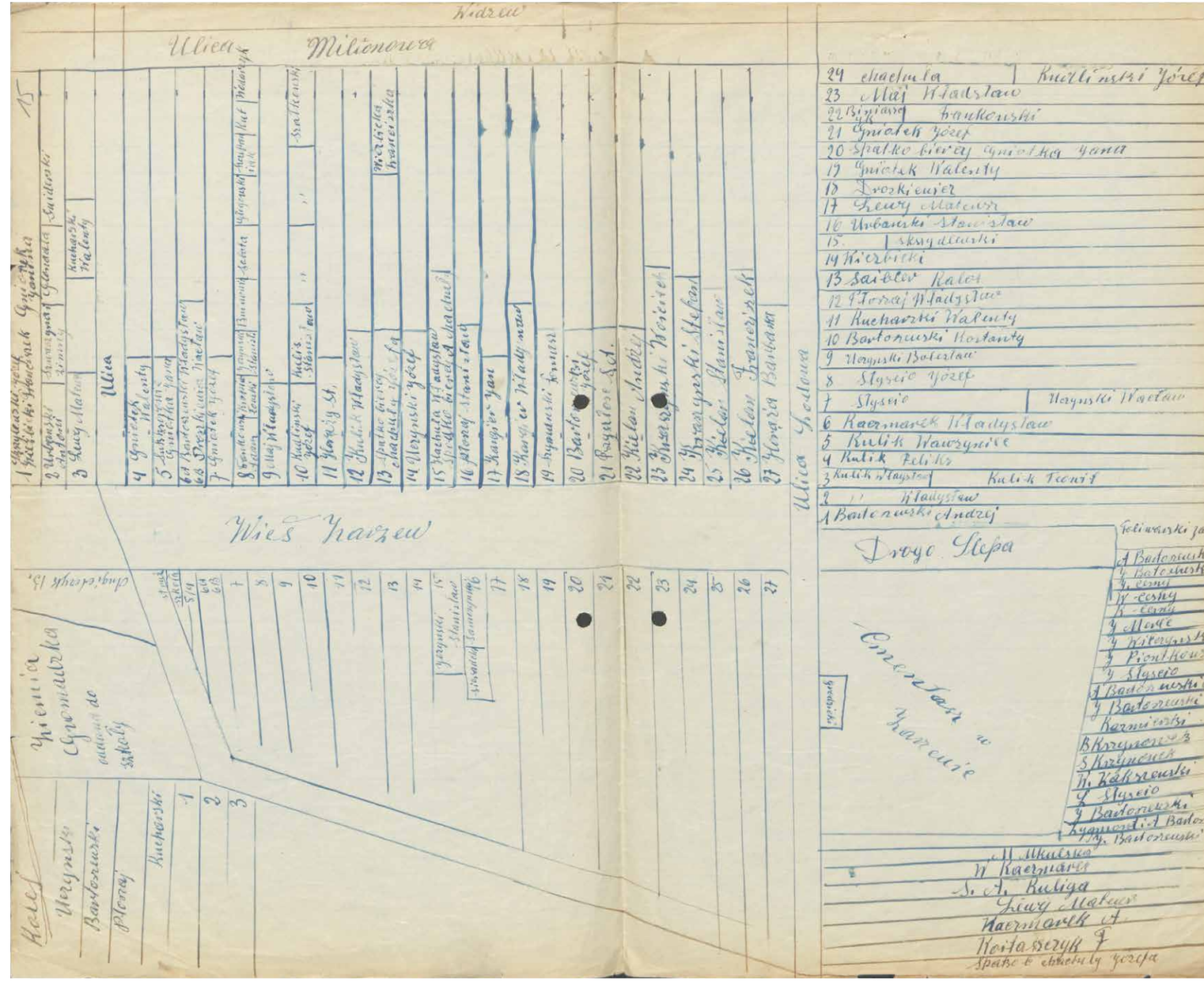

Plan Zarzewa z lat 30. XX w., APŁ, Akta Gminy Chojny, seria 3, Akta Urzędu Gminy, sygn. 1788, s. nlb.

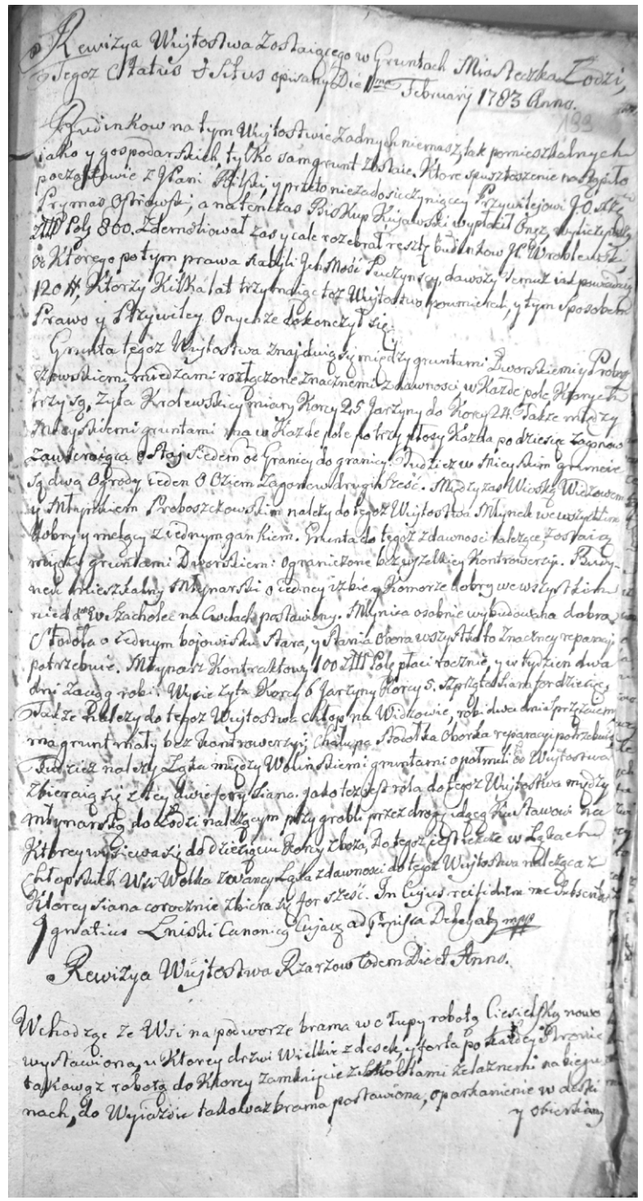

"Rewizya Wujtostwa Rzarzow Eodem Die et Anno [10 II 1783]", Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra biskupów kujawsko-pomorskich, sygn. 0030, k. 199-199v.

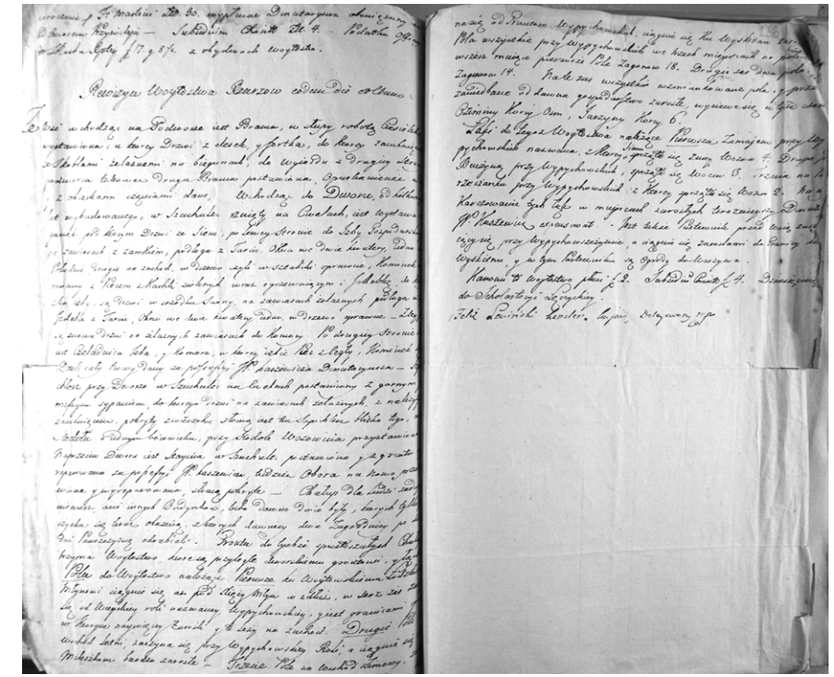

"Rewizya Woytostwa Rzarzow eodem die et Anno [31 I 1790]", Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Dobra biskupów kujawsko-pomorskich, sygn. 0030, k. 232v-233.

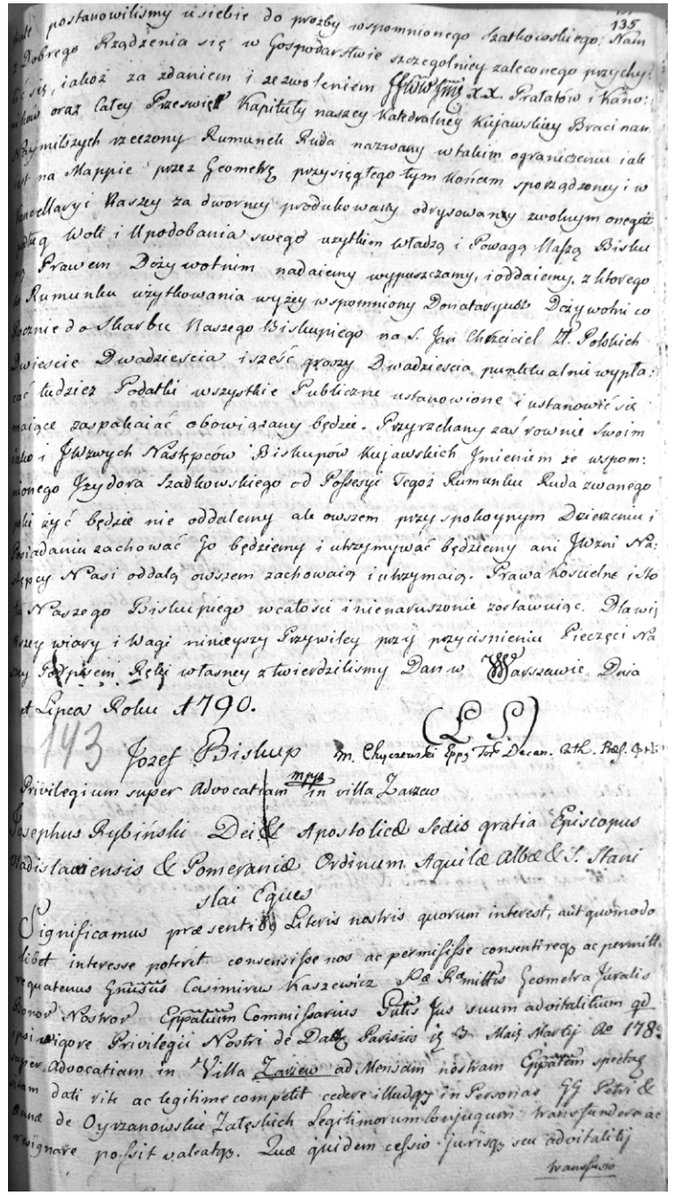

135

postanowiliśmy u siebie do prośby wspomnionego Katholickiego: Nam
z Dobrego Rządzenia się w Gospodarstwie szczególniey zalecongo przychy:
lić się, iakoż za zdaniem i za zwoleniem Illmi et Rmi DD. Prałatów i Kano:
nikow oraz całey Przewielebney Kapituły naszey Katedralney Kuiawskiey Braci nas
Rzymskich wszczony Rumunek Ruda nazwany w takim ograniczeniu iak
jest na Mappie przez Geometrę przysięgłego tym końcem sporządzony i w
Kancellaryi Naszey za dworney produkowany odrysowany zwolnym onegoż
Woli i Upodobania swego użytkiem Władzą i Powagą Naszą Biskup
Prawem Dożywotnim nadaiemy wypuszczamy, i oddaiemy, z którego
Rumunku użytkowania wyżey wspomniony Donatarjusz Dożywotni co
rocznie do Skarbu Naszego Biskupiego na S. Jan Chrzciciel W. Polskich
Dwieście Dwadzieścia i sześć groszy Dwadzieścia punktu alnie wypłacać
tudzież Podatki wszystkie Publiczne ustanowione i ustanowić się
maiące zapłacać obowiązany będzie. Przyrzekamy zaś równie Swoim
i Swych Następców Biskupów Kuiawskich Imieniem ze wspomnionego Szydora Szadkowskiego od Posesyi tegoż Rumunku Ruda zwanego
ani być będzie nie oddalemy ale owszem przy spokoynym Dzierżeniu i
Posiadaniu zachować go będziemy i utrzymywać będziemy ani Jwni Na:
następcy Nasi oddalać owszem zachowaią i utrzymaią. Prawa Kościelne i to
Naszego Biskupiego wcałości i nienaruszone zostawuiąc. Dla wiy
szey wiary i Wagi niniejszy Przywilej przy przyciśnieniu Pieczęci Na
szey Podpisem Ręki własney z twierdziliśmy Dan w Warszawie Dnia
1 Lipca Roku 1790.

(L.S.)

143 Jozef Biskup m. Chyczewski Epp. Tit. Decan. Cath. Bas. Cr.

Privilegium super Advocatiam mrpa in villa Zarzew

Josephus Rybinski Dei & Apostolicæ Sedis gratia Episcopus Vladislaviensis & Pomeraniæ Ordinum Aquilæ Albæ & S. Stanislai Eques

Significamus præsentibus Literis nostris quorum interest, aut quomodolibet interesse poterit consensisse nos ac permisisse consentireque ac permittere quatenus Justus Casimirus Kaszewicz Ad Rmi Mtis Geometra Juralis Dominii Nostri Episcopatum Commissarius Pulsis Jus suum adoitalitium ad ipsi vigore Privilegii Nostri de Datis Parisiis iij D. Maij Martij Ao 1782 super Advocatiam in Villa Zarzew ad Mensam Nostram Episcopatum spectans dati rite ac legitime competit cedere illudque in Personas Dd Petri & Annæ de Oyrzanowskie Załęskich Legitimorum Conjugum transfundere ac assignare possit valeatque. Qua quidem cessio Juriusque seu adoitalitij

transfuso

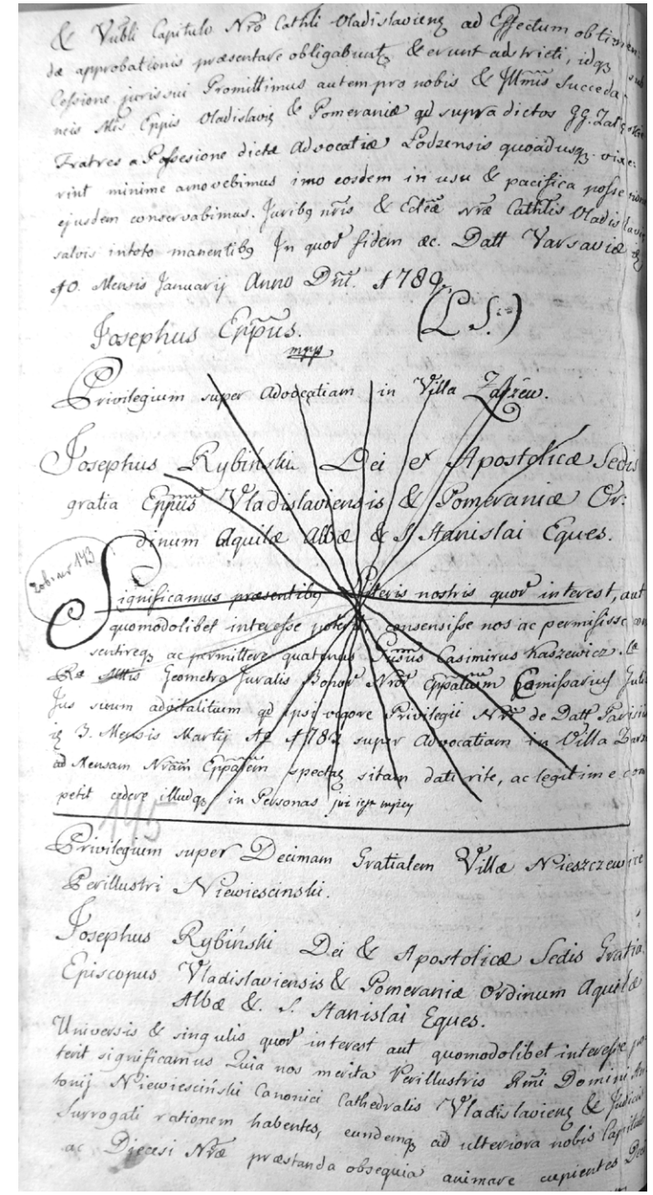

& Vubli Capitulo Nro Cathli Oladislaviens ad Effectum obtin
de approbationis præsentare obligabuntur & erunt adstricti, idque
Cessione Juriscui Promittimus autem pro nobis & Illmis Succeda
neis Nris Eppis Oladislavij & Pomeraniæ ad supra dictos DD. Prat
Fratres a Cessione dictæ Advocatiæ Łodzensis quoadusque vi
vent minime amovebimus imo eosdem in usu & pacifica posse
ejustem conservabimus. Juribus nris & Ecclæ Nræ Cathlis Oladis
salvis intuto manentibus In quorum fidem &c. Datt Varsaviæ
die 10. Mensis Januarij Anno Dni. 1789.

Josephus Eppus. (L.S.)

mrpa

Privilegium super Advocatiam in Villa Zarzew.

Josephus Rybinski Dei et Apostolicæ Sedis gratia Episcopus Vladislaviensis & Pomeraniæ Ordinum Aquilæ Albæ & S. Stanislai Eques.

Significamus præsentibus Literis nostris quorum interest, aut quomodolibet interesse poterit consensisse nos ac permisisse consentireque ac permittere quatenus Justus Casimirus Kaszewicz Ad Rmi Mtis Geometra Juralis Dominii Nostri Episcopatum Commissarius Pulsis Jus suum adoitalitium ad ipsi vigore Privilegii Nostri de Datis Parisiis iij D. Mensis Martij Ao 1782 super Advocatiam in Villa Zarzew ad Mensam Nostram Episcopatum spectans dati rite, ac legitime competit cedere illudque in Personas per ipsum impetrandas

Privilegium super Decimam Gratialem Villæ Niewierzewice Perillustri Niewiesciński.

Josephus Rybinski Dei & Apostolicæ Sedis Gratia Episcopus Vladislaviensis & Pomeraniæ Ordinum Aquilæ Albæ & S. Stanislai Eques.

Universis & singulis quorum interest aut quomodolibet interesse potest significamus Qua nos mente Perillustris Rmi Dominii Antonij Niewiesciński Canonici Cathedralis Vladislaviens & Judices Surrogati rationem habentes, eundemque ad ulteriora nobis Laudabilia ac Diœcesi Nræ præstanda obsequia animare cupientes

"Privilegium super Advocatiam in villa Zarzew"Privilegium super Advocatiam in villa Zarzew" [Przywilej biskupa włocławskiego Józefa Rybińskiego na wójtostwo łódzkie dla Piotra i Anny Załęskich] , 10 I 1789, k. 135-135v.

Przywilej biskupa włocławskiego Józefa Rybińskiego na wójtostwo łódzkie dla Jana i Łukasza Załęskich, 10 I 1789, k. 136-136v.

Tekst: Jerzy Głowacki
Korekta: Maria Nowakowska
Skład i opracowanie graficzne: Joanna Szumacher

Koordynacja projektu: Maria Nowakowska
Kwerenda źródłowa: Jerzy Głowacki, Maria Nowakowska, Piotr Strzemieczny

FUNDACJA 2035
zpieczeństwo jutra budujemy dziś pamiętając o wczoraj

Zadanie (Dwór Szlachecki Załęskiego – poszukiwanie zaginionego Zarzewa) zostało zrealizowane dzięki finansowaniu z VII edycji budżetu obywatelskiego Miasta Łodzi

ŁÓDŹ KREUJE

Mapa na okładce:
Mapa z Królewskigo Wsie Zarzew albo Rozarzew [!] w Krolewska Intendanturi Laznowa,
oprac. F. W. Sievert, 1802 r., AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 356-11.

nr 39.
Bor 38 mag. nr.
nr 37.
Czymina
Ugór
Inne Gura
Verdeckt Bor nr 40
Friedrichshagen
Pawski Ugór
bor nr 41.
Rzaźew
Ugór
Pinski A.
Ugór
Inne Czorny
Holldruck
100 Ruthen preuß.
50 preuß. oder 1 Zoll